

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANIN İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİNİN
YENİDƏN QURULMASINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN
ƏHƏMİYYƏTİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Məmmədov Yusif Bədirxan

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **20__ -ci il**

“AZƏRBAYCANIN İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİNİN
YENİDƏN QURULMASINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN
ƏHƏMİYYƏTİ”

mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060401 – Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Beynəlxalq maliyyə və valyuta kredit münasibətləri

Qrup: 876

Magistrant:
Məmmədov Yusif Bədirxan
oğlu
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d., dos. Eyvazov Elçin Təhməz
oğlu
_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Nəcəfova Kəmalə Akif qızı
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

Elm andı

Mən, Məmmədov Yusif Bədirxan oğlu and içirəm ki, “Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərinin yenidən qurulmasında xarici investisiyaların əhəmiyyəti” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

AZƏRBAYCANIN İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİNİN YENİDƏN QURULMASINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN ƏHƏMİYYƏTİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Dünya ölkələrinin iqtisadiyyatının inkişafında xarici investisiyaların rolu olduqca vacibdir. Bu tendensiya həmçinin ölkəmizdə yaxından izlənilir. Xarici investisiyalar hesabına iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə iri layihələr həyata keçirilərək ümumi inkişafı stimullaşdırır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin böyük investisiya potensialının olması səbəbində mövzunun aktuallığının böyük olduğu müəyyənləşir.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycanda investiya layihələrinin icra səviyyəsinin öyrənilməsi, xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunması nəticəsində hüquqi tənzimlənməsinin nəzarət edilməsidir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat metodlarında əsasən analiz, sintez, müqayisəli təhlil metodlarından geniş şəkildə istifadə olunub.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının mövzu ilə müvafiq qanunvericiliyi, müxtəlif dövlət qurumlarının dərc etdiyi hesabatlarıdır.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın əsas məhdudiyyəti mövzunun olduqca yeni olduğundan məlumatların kifayət qədər olmamasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Milli iqtisadi siyasətin məqsədləri əsasında investorların məqsədyönlü axtarışını, prioritet sahələrin seçilməsini və bu sektorlarda güzəştli vergi və gömrük rejimlərinin yaradılmasını nəzərdə tutan ünvanlılıq yolu ilə xarici investisiyaların cəlb edilməsi prosesinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmi təklif olunur.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Əldə edilmiş nəticələr, müxtəlif dərəcə vəsaitlərində, elmi konfrans materiallarında istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: Azərbaycan, investisiya qoyuluşu, xarici investisiyalar, Qarabağ, dirçəliş.

THE IMPORTANCE OF FOREIGN INVESTMENT IN THE RECONSTRUCTION OF THE LIBERATED TERRITORIES OF AZERBAIJAN.

SUMMARY

The actuality of the subject: The role of foreign investment in the development of the world economy is very important. This trend is also closely followed in our country. It stimulates general development by implementing large-scale projects in various sectors of the economy at the expense of foreign investment. The relevance of the issue is determined by the great investment potential of the liberated territories.

Purpose and tasks of the research: is the solution of a number of key theoretical and methodological issues of developing an effective mechanism for stimulating, attracting and using foreign investment in priority sectors of the Azerbaijani economy as a real basis for restructuring the national economy, implementing a long-term strategy for socio-economic development

Used research methods: Methods of analysis, synthesis, comparative analysis were widely used in research methods.

The information base of the research: Relevant legislation of the Republic of Azerbaijan on the subject, reports published by various government agencies.

Restrictions of research: The main limitation of the study is the lack of data as the topic is very new.

The novelty and practical results of investigation: A mechanism for state regulation of the process of attracting foreign investment through targeting is proposed, which involves a targeted search for investors based on the goals of national economic policy, the selection of priority sectors and the creation of preferential tax and customs regimes in these sectors.

Scientific-practical significance of results: The obtained results can be used in various textbooks, scientific conference materials.

Keywords : Azerbaijan, investment, foreign investment, Karabakh, revival.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABAD	Ailə Birliklərinə Asan Dəstək
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ASAN	Azerbaijan Service and Assessment Network
AZPROMO	Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BXİ	Birbaşa Xarici İnvestisiyalar
BƏƏ	Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı
SES	Su Elektrik Stansiyaları
TÜMKİAD	TÜMKİAD - Təm Kalkınma ve Girişimci İş İnsanları Derneği

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	8
I FƏSİL.	XARİCİ İNVESTİSİYA VƏ ONDAN İSTİFADƏNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1.	İnvestisiyanın sosial-iqtisadi mahiyyəti və onun nəzəri metodoloji əsasları	12
1.2.	İqtisadiyyatın inkişafında investisiyanın rolu	19
1.3.	Xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizmi və investisiya siyasətinin formalaşması xüsusiyyətləri.....	27
II FƏSİL.	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARDAN İSTİFADƏNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ.....	32
2.1.	Xarici investisiya qoyuluşlarının müasir vəziyyətinin təhlili	32
2.2.	Azərbaycanda xarici investisiya cəlb edilməsinin əhəmiyyəti.....	39
2.3.	Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində investisiyalar mühitinin formalaşma xüsusiyyətləri	46
III FƏSİL.	AZƏRBAYCANIN İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİNİN YENİDƏN QURULMASINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLB EDİLMƏSİNİN ƏSAS YOLLARI	55
3.1.	Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərdə investisiyalardan istifadənin prioritet istiqamətləri.....	55
3.2.	İşğaldan azad olunmuş ərazilərinin yenidən qurulmasına cəlb olunmuş xarici investisiya qoyuluşlarının hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	68
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	76
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI	78
	Cədvəllərin siyahısı.....	82
	Şəkillərin siyahısı.....	82

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Dünya iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin nəzərdən keçirdiyi bir çox məsələlər arasında xarici kapital problemi ən aktual problemlərdən biridir, çünki xarici investisiyaların, xüsusən də investisiyaların cəlb edilməsi ölkə iqtisadiyyatının struktur və texniki yenidən qurulmasında əsas amil kimi çıxış edə bilər. Ölkəyə qoyulan xarici investisiyalar iqtisadi inkişafda son dərəcə mühüm rol oynayır. Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, ölkələrin əsas məqsədi bazarda rəqabətqabiliyyətli ixracçı məhsulların istehsalına dəstək verməkdir. Bu baxımdan rəqabətqabiliyyətliliyi təmin etməklə yanaşı, maliyyə mənbələrinin də cəlb edilməsinə ehtiyac var. Bu baxımdan investisiyaların iqtisadi artımın əsas mənbəyi kimi dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından öyrənilməsi zəruri olur.

Azərbaycan son illər ərzində keçdiyi inkişaf dövrü nəticəsində iqtisadi dayanıqlılıq səviyyəsi artmış, ölkəyə yatırılan investisiyanın ölçüsü əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir. Bundan əlavə, Azərbaycan ordusunun rəşadəti nəticəsində 30 ilə yaxındır işğal altında olan torpaqlarımız azad edilmiş və Azərbaycan xalqının həsrətini bitirmişdir. Əfsuslar olsun ki, düşmən tapdağı altında olan torpaqlarımız dəhşətli şəkildə dağıntılara məruz qalmış, infrastruktur məhv edilmişdir. Ölkə rəhbərliyinin qətiyyətli tədbirləri nəticəsində regionun bərpası istiqamətində önəmli layihələr irəli sürülmüş və geniş tətbiqinə başlanılmışdır. Hazırda iqtisadiyyatın bütün sahələrində həmin ərazilərdə bərpa tədbirləri uğurla davam etdirilir.

Lakin dünya praktikasında görülüb ki, belə böyük miqyaslı bərpa işlərinin görülməsi bir dövlət üçün böyük maliyyə yükünə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən dövlət hesabına yatırılan investisiyalardan əlavə, işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpasına istər özəl sektor tərəfindən, istərsə də beynəlxalq səviyyədə investisiyaların daxil olması olduqca aktualdır. Belə olduğu təqdirdə bir sıra yeni məsələləri ortaya qoyur ki, bu da öz növbəsində müvafiq mövzu haqqında geniş tədqiqatlara zərurət yaradır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İnvestisiya siyasətinin işlənilməsi və milli iqtisadiyyata xarici investisiyaların cəlb edilməsinə dair xarici və azərbaycanlı alim və mütəxəssislərin əsərləri əsas olmuşdur. İnkişaf etməkdə olan

və keçid iqtisadiyyatında investisiya fəallığının artırılması, o cümlədən xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması məsələləri bir İntestisiya fəaliyyətinin. Bunlara misal olaraq M.S., Fisher, R.C., Devarajan, S., Swaroop, V. & Heng-fu Zou., Бекетова А.М, Дегтярева.С.А., Сергеев И.В., Веретенникова И.И., Шеховцов В.В., Kozachenko, H., Onychshenko, S., Masliy.O., Əliyev T.N., Şəkərəliyev A.Ş., Kərimova T.İ., Vəliyev V.A., Əzizova G.A və digər alimləri misal gətirə bilərik.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi elmi-texniki inqilabın indiki mərhələsində kapitalın yığılması və iqtisadi artım problemlərini inkişaf etdirməkdir. Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı məqsəd və vəzifələrin həll edilməsi zəruridir:

- 1) Müxtəlif iqtisadi düşüncə cərəyanlarının nümayəndələrinin kapitalın yığılması prosesinin və “investisiya” anlayışının müəyyənləşdirilməsinə yanaşmalarını öyrənilməsi;
- 2) Müasir istehsalın imicinin formalaşmasında elmi biliklərin rolunu qiymətləndirməsi (cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafında böhranın və onun aradan qaldırılması üçün hökm sürən meyllərin qiymətləndirilməsi);
- 3) Milli iqtisadiyyatların inkişafının obyektiv qanunauyğunluqlarını və prioritetlərini müəyyən etmək üçün inkişaf etmiş kapitalist ölkələrində investisiya qoyuluşunun şərtlərini və əsas meyllərini öyrənilməsi;
- 4) İntestisiyaların mahiyyəti və ölkənin iqtisadi inkişafındakı rolunun izahı;
- 5) Xarici investisiyanın nəzəri və metodoloji əsaslarının, investisiyaların cəlb edilməsinin vasitələri və üsullarının öyrənilməsi;
- 6) Dünyanın müxtəlif ölkələrindən Azərbaycana investisiyaların cari vəziyyətinin təhlili;
- 7) Xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizmi çərçivəsində dövlət tədbirlərinin təsvir edilməsi;

- 8) Azərbaycanda əlverişli investisiya mühitinin yaradılması perspektivlərinin və istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- 9) İşğaldan azad edilmiş torpaqlarda investisiyalardan səmərəli istifadənin öyrənilməsi, investisiyaların ölkənin ixrac potensialının artırılmasında rolunun öyrənilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin predmetini bir tərəfdən Azərbaycan Respublikasının dövlət və təsərrüfat subyektləri, digər tərəfdən xarici investorlar arasında Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatına xarici kapitalın cəlb edilməsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlər təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı milli iqtisadiyyatın yenidən qurulması məqsədilə Azərbaycanda xarici investisiyaların cəlb edilməsinin forma və üsullarının təkmilləşdirilməsi, ölkənin sosial-iqtisadi problemlərinin həlli üçün xarici investisiyalardan səmərəli istifadə mexanizminin işlənib hazırlanması ilə bağlı nəzəri, metodoloji və təşkilati məsələlərdir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın metodoloji əsasını sistemli yanaşmanın ümumi elmi müddəaları, təsviri, məntiqi, ekspert, statistik təhlil, habelə məlumatların emalı və sistemləşdirilməsinin müqayisəli üsulları təşkil etmişdir. Tədqiqat aparıcı müasir yerli və xarici iqtisadçıların nəşrlərində yer alan konseptual və nəzəri müddəalara dair siyasi iqtisad klassiklərinin nailiyyətlərinin metodoloji məqamlarına əsaslanır. Burada statistik təhlil (müqayisə, müqayisə, ekstrapolyasiya), reallığın kəmiyyət və keyfiyyətə öyrənilməsi üsullarından geniş istifadə edilmişdir. Tədqiqatın empirik əsasını dünya və yerli iqtisadiyyata dair statistik məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat, Maliyyə, Vergilər Nazirliyinin, Dünya Bankının və Beynəlxalq Valyuta Fondunun faktiki materialları, ölkə parlamenti tərəfindən qəbul edilmiş qanun və normativ hüquqi aktlar, Azərbaycan Respublikası hökumətinin qərarları, Prezidentin sərəncamları, habelə ölkədəki ayrı-ayrı iri şirkətlərin məlumatları və hesabatlarından ibarətdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Mövzunun olduqca müasir və yenilənən olması səbəbindən müasir ədəbiyyat siyahısını çatışmazlıqdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyini əks etdirən əsas nəticələrinə aşağıdakılar daxildir:

- 1) Müstəqillik illərində Azərbaycana xarici investisiyaların cəlb edilməsinin əsas inkişaf tendensiyaları müəyyən edilmiş və onun artımının müsbət və mənfi amilləri müəyyən aşkarlanmışdır;
- 2) Struktur deformasiyaların aradan qaldırılması və daxili iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması məqsədilə daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün prioritet istiqamətlər işlənib hazırlanmış və əsaslandırılmışdır;
- 3) İstehsalın artımını və onun səmərəliliyindəki dəyişiklikləri nəzərə almaqla, Azərbaycan Respublikasının neft-qaz kompleksinin birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi yolu ilə milli iqtisadiyyatda iqtisadi artımın effektini çoxaltmaq imkanlarının qiymətləndirilməsi aparılmışdır;
- 4) Azərbaycan Respublikasının xarici investorlarla bağladığı hasilatın pay bölgüsü sazişləri təhlil edilmiş və birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi mexanizminin müsbət və mənfi cəhətləri aydınlaşdırılmışdır.
- 5) İşğaldan azad edilmiş torpaqların inkişafı istiqamətində xarici investisiyaların önəmi tədqiq edilmiş və inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Əldə edilmiş nəticələr orta və uzunmüddətli perspektivdə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və sosial inkişafı strategiyasının, o cümlədən dövlət investisiya proqramlarının və investisiyaların cəlb edilməsi və istifadəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktların hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

FƏSİL I. XARİCİ İNVESTİSIYA VƏ ONDAN İSTİFADƏNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. **İnvestisiyanın sosial-iqtisadi mahiyyəti və onun nəzəri metodoloji əsasları.**

İnvestisiya mənfəət əldə etmək və ya müsbət sosial effekt əldə etmək məqsədilə sahibkarlıq və başqa fəaliyyət obyektlərinə kapital qoyuluşudur. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində mənfəət əldə etmək investisiya fəaliyyətinin hərəkətverici motividir. Bu məqsəd konkret malların istehsalı, bazarda tanınan xidmətlərin göstərilməsi ilə vasitəçilik olunur. Vergilərin, o cümlədən mənfəətin azaldılması və xüsusən də mülkiyyət hüququ qanunla təsbit edildiyi təqdirdə stimül gücləndirilir. Bu mənfəətin yenidən maliyyələşdirilməsi və müəyyən miqdarda istehsalın inkişafına göndərilməsi məqsəduyğundur. İqtisadi ədəbiyyatda investisiyalar sahibkarlıq fəaliyyəti obyektlərinə investisiya qoymaqla sonrakı illərdə ehtiyacları daha dolğun ödəmək üçün əmtəələrin ani istehlakından imtina aktı kimi qəbul edilir.

Karl Marks 19-cu əsrin ikinci yarısında klassik siyasi iqtisadın son mərhələsinin ən parlaq simalarından biri idi. O, investisiyaları "əmanət" anlayışı ilə müəyyən etdi və onları ilk növbədə mənfəət əldə etməklə əlaqələndirdi. J.Keyns "investisiya" termininin inkişafına maddi töhfə vermişdir. Keynse görə investisiya, müəyyən bir dövr üçün istehlak üçün istifadə olunmayan gəlirin bir hissəsi, müəyyən bir dövrdə istehsal fəaliyyəti nəticəsində kapital mülkiyyətinin dəyərlərinin cari artmasıdır (Keyns.J,2007). Bu, investisiyanın xərclənmiş kapital və nəzərdə tutulana nail olmağa imkan verən kapital kimi başa düşülməsinin iki tərəfini birləşdirən daha dərin tərifdir.

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiyanın mahiyyəti investisiya prosesinin iki aspektinin - kapital məsrəflərinin və nəticələrinin birləşməsindən ibarətdir və bu elementlərin müqayisəsi investisiyaların iqtisadi qiymətləndirilməsi nəzəriyyəsinin əsasında dayanır. İntestisiyalar müəyyən nəticə (mənfəət) əldə etmək məqsədi ilə qoyulur və bu nəticə vermədikdə faydasız olur. Ani istehlakdan imtinanın "qiymətini" müəyyən etmək üçün investisiya qərarının qəbul edilməsi

prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. İstehsalın inkişafına sərmayə qoyarkən investor heç bir böyük nəticə ilə maraqlanmır.

İnvestisiya nəticəsində kapital qazancı kifayət qədər olmalıdır ki, birincisi, investorun cəmiyyət baxımından məqbul olan minimumunu təmin etsin, ikincisi, qarşıdakı dövrdə inflyasiyadan itkiləri kompensasiya etsin, üçüncüsü, investoru qarşıdakı dövr üçün mükafatlandırсын. Bütün bunlar iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafına qoyulan vəsaitlərin iqtisadi səmərəliliyi səviyyəsinə investorun bir növ tənzimləyici tələblərini formalaşdırır. İnvestisiyaların iqtisadi mahiyyətini başa düşmək üçün onların tərkibinə müxtəlif formalarda olan kapitalın daxil olduğunu nəzərə almaq lazımdır. İnvestisiyaların strukturuna cəlb edilmiş vəsaitlər (paylar), borc vəsaitləri, öz vəsaitləri, habelə konkret maddi elementlər şəklində, məsələn, binalar, tikililər, avadanlıqlar, intellektual dəyərlər şəklində olan vəsaitlər, sahibkarlıq fəaliyyəti obyektini yaratmaq üçün investisiya prosesinin iştirakçıları tərəfindən təqdim edilən mülkiyyət hüquqları daxildir. İstənilən halda investisiyalar dəyər xarakteristikasını əldə edirlər.

İnvestisiya anlayışını açmağa çalışan V. Maşkin onları “hər hansı müəssisəyə uzunmüddətli kapital qoyuluşu” kimi şərh edir, bununla belə, investorun investisiyadan hər hansı effekt əldə etmək istədiyini göstərmir. Bir çox müəlliflər investisiyalara yalnız uzunmüddətli investisiyaları aid edirlər, lakin V.A. Krasnovaya görə investisiyalar çox vaxt qısamüddətli xarakter daşıya bilər (V.A. Krasnova, 2011). Məşhur “İnvestisiyalar” dərsliyinin müəlliflərinin qeyd etdiyi kimi geniş mənada investisiya etmək sözü gələcəkdə böyük bir məbləğ əldə etmək üçün bu gün pulla ayrılmaq deməkdir. Eyni zamanda, müəlliflər investisiya prosesi ilə bağlı iki amili vurğulayırlar: birincisi vaxt, ikincisi risk (W.F. Sharp, G.D. Aleksandr, D.V. Bailey, 2010). Başqa bir tərifə görə, investisiyalar dövlət və ya özəl kapitalın öz ölkəsində və ya xaricdə gəlir əldə etmək məqsədi ilə müxtəlif sənaye müəssisələrinə, sahibkarlıq layihələrinə, sosial-iqtisadi proqramlara, innovativ layihələrə uzunmüddətli investisiyalarıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tərif həm investorun layihədən mənfəət əldə etməkdə ifadə olunan məqsədlərini, həm də sosial proqramların həyata keçirilməsi, texnoloji və innovativ səviyyənin yüksəldilməsi

şəklində ifadə olunan sosial-iqtisadi məqsədləri ortaya qoyur.

İnvestisiyaların bu formaları onların hamısının yaradılmış sahibkarlıq fəaliyyəti obyektində təcəssüm olunması, onun aktivlərini təşkil etməsi, vəsaitlərin və resursların onlara sahib olanlar və sahibləri arasında uzunmüddətli yenidən bölüşdürülməsi ilə birləşir. İqtisadi nəzəriyyədə investisiyalar cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrini təkmilləşdirmək üçün ayrılan maliyyə resursları kimi başa düşülür. İnvestisiya formaları istehsalın genişləndirilməsi və ya yenidən qurulmasına, məhsulların və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi tədbirlərinə, kadrların təhsilinə və elmi tədqiqatlara müxtəlif investisiyalar ola bilər.

Başqa sözlə desək, investisiyalar, texniki kapitalla yanaşı, insan və təbii kapital kimi formalar da daxil olmaqla, cəmiyyətin real kapitalını artıran iqtisadi resurslardır. İqtisadiyyatın işləməsi və inkişafı böyük ölçüdə həm hökumətin, həm də şirkətlərin və fərdlərin artan ehtiyaclarını maliyyələşdirmək üçün vəsaitlərin necə asanlıqla səfərbər oluna biləcəyindən asılıdır. Onların arasında (investisiya) istehlak investisiyaları, biznes investisiyaları (iqtisadi investisiyalar), qiymətli kağızlara investisiyalar (maliyyə investisiyaları) daxildir. İstehlakçı sərmayəsi, dəqiq desək, investisiya deyil. Bu konsepsiya uzunmüddətli malların və ya daşınmaz əmlakın alınması deməkdir. Belə bir investisiya əslində pula qənaət etməkdir, investisiya etmək deyil. Biznes sərmayəsi, mənfəət əldə etmək üçün əsas motivi olan və bu məqsədlər üçün istehsal aktivlərinin əldə edilməsini nəzərdə tutan real iqtisadi investisiyadır. İqtisadi investisiya "normal" risk altında mənfəət əldə etmək üçün əmtəə və xidmətlərin istehsalı ilə bağlı real aktivlərə qoyulan hər hansı investisiyadır.

İnvestisiyalar dövlət və ya özəl kapitalın öz ölkəsində və ya xaricdə gəlir əldə etmək məqsədi ilə müxtəlif sənaye müəssisələrinə, sahibkarlıq layihələrinə, sosial-iqtisadi proqramlara, innovativ layihələrə uzunmüddətli investisiyalarıdır (Raizberg, B. A., Lozovsky, L. Sh., Starodubtseva, E.B,2010). İnvestisiya siyasəti müəssisənin biznes planlarına daxil edilmiş strateji məqsədlərə, yəni qısa və uzunmüddətli perspektivdə müəssisənin maliyyə sabitliyini təmin etməyə əsaslanmalıdır. İnvestisiya siyasəti səmərəliliyin artırılmasına, texnoloji avadanlıqların modernləşdirilməsinə, yeni

istehsal texnologiyalarının yaradılmasına yönəldilməsindən asılı olaraq təsnif edilir. Eyni zamanda, investisiya layihəsinin və investisiya müəssisəsinin inkişafının aşağıdakı mərhələləri, böyümə, inkişaf, tənəzzül və ləğvetmə mərhələləri mövcuddur (Косинцев, А.П, 2010).

Digər tədqiqatçı Yakovlev O.A. aydınlaşdırır: “Xarici investisiyalar məqbul mənfəət əldə etmək üçün bu dövlətin ərazisində icazə verilən müəyyən alətlər toplusu vasitəsilə xarici tərəfdaşlardan dövlətin iqtisadiyyatına daxil olan maddi və ya qeyri-maddi resursların, o cümlədən idarəetmə heyətinin və inkişafın investisiyasıdır”(Yakovlev O.A,2010).

Maliyyə investisiyası dedikdə, bu investisiya növü üzrə “normal” risk altında mənfəət əldə etmək məqsədilə qiymətli kağızlar şəklində aktivlərin əldə edilməsi başa düşülür. İqtisadi investisiyadan fərqli olaraq, maliyyə investisiyası yeni istehsal müəssisələrinin məcburi yaradılmasını və onlardan istifadəyə nəzarəti nəzərdə tutmur, buna görə də maliyyə investoru real aktivləri idarə etmək üçün başqalarına etibar edir. Maliyyə sərmayəsi prosesi hüquqların sadə ötürülməsi deməkdir. İnvestor öz hüquqlarını pula köçürür (pul verir) və bunun qarşılığında gələcəkdə əldə olunacaq gəlirlərə hüquqlar əldə edir (qiymətli kağızlara yiyələnir). Xarici tədqiqatçılar vurğulayırlar ki, yalnız ibtidai iqtisadiyyatlarda investisiyaların əsas hissəsi realdır, inkişaf etmiş ölkələrin müasir iqtisadiyyatında isə onların böyük hissəsi maliyyə investisiyaları ilə təmsil olunur. Maliyyə investisiya institutlarında olan mütəmadi inkişaf real investisiyaların inkişafına mühüm töhfə verir. Tipik olaraq, bu formalar arasında rəqabətlik olmur, bir-birini tamamlayır. Yatırılan vəsait əşyaların kommersiya istifadəsindən (evin kirayəsi) və ya maliyyə əməliyyatlarında girov şəklində gəlir gətirə bilər.

Bu əsas investisiya növləri ilə yanaşı, patentlərin, lisenziyaların alınmasını, kadrların hazırlanması nəzərdə tutan intellektual investisiyalar da var. Mövzudan asılı olaraq investisiyaların üç kateqoriyası fərqləndirilir: özəl investisiyalar, dövlət investisiyaları və dövlət tərəfindən ictimai faydalı hesab edildikdə, özəl investisiyalar. İnvestisiyalar, maliyyələşmə mənbələrinə görə daxili və xarici olmaqla ikiyə ayrılır. Daxili maliyyə mənbələri yığımlardan, yəni cari istehsaldan

şəxsi və ya sosial gəlirin cari istehlaka sərf olunmayan hissəsindən ibarətdir. Onların, könüllü və icbari əmanətlərin iki forması var. Xarici investisiya mənbələri adətən üzrə beynəlxalq investisiya, birbaşa və portfel (dolayı) formasında olur. Birbaşa investisiya investora qiymətli kağızlar və ya əmlak üzərində birbaşa sahiblik və nəzarət imkanı verən investisiya formasıdır. Məsələn, investor pula qənaət etmək və ya gəlir əldə etmək üçün səhm, istiqraz, qiymətli sikkə və ya torpaq sahəsi alanda birbaşa investisiya edir. Portfel investisiyası portfelə investisiya, başqa sözlə, gəlir gətirən qiymətli kağızlar və ya əmlak aktivləri toplusudur. Investisiyalar risk dərəcələrinə görə fərqlənir.

Risk investisiyanın mütləq və ya nisbi gəlirinin gözləniləndən az olması ehtimalına aiddir. Investisiya üzrə mənfəətin mütləq və ya nisbi dəyərlərinin yayılması nə qədər geniş olarsa, risk bir o qədər çox olur və əksinə. Aşağı riskli investisiyalar müəyyən gəlir əldə etmək üçün təhlükəsiz vasitə, yüksək riskli investisiyalar isə əksinə, spekulyativ hesab olunur. Investisiyalar qısamüddətli və uzunmüddətli olmaqla ikiye ayrılır. Qısamüddətli investisiyalar deyildikdə, adətən üzrə, maksimum bir il ərzində olan kapital qoyuluşları, uzunmüddətli investisiyalar isə minimum bir ildən sonra olan kapital qoyuluşları nəzərdə tutulur.

Investisiyaların yönəldildiyi sahəyə və onlardan istifadənin əldə edilən nəticəsinin xarakterinə görə onlar real və maliyyəyə bölünür. Real investisiyalar real kapitalın, yəni istehsal vasitələrinin, maddi dəyərlərin artımını təmin edən və gətirən iqtisadiyyatın sahələrinə və iqtisadi fəaliyyət növlərinə qoyulan investisiyalardır. Maliyyə investisiyaları səhmlərə, istiqrazlara, veksellərə, digər qiymətli kağızlara və maliyyə alətlərinə investisiyalardır. Bu cür investisiyalar öz-özünə real maddi kapitalda artım vermir, lakin qiymətli kağızların qiymətində zamanla dəyişikliklər və ya onların alqı-satqısının müxtəlif yerlərində dərəcələrdəki fərqlər səbəbindən spekulyativ də daxil olmaqla mənfəət gətirə bilirlər. Maliyyə investisiyalarının bir hissəsi kimi portfel investisiyaları adlananlar fərqləndirilir.

Qiymətli kağızlara pul yatıran şəxslər gəlirliliyi artırmaq və riski azaltmaq üçün portfel adlanan müxtəlif növ qiymətli kağızlar toplusunu əldə edirlər. Beləliklə, belə investisiyalar portfel investisiyaları adlanır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi,

investisiyalar ümumiyyətlə uzun müddətə pul, resurslar investisiyalarıdır. Lakin bu terminlər çox fərqli ola bilər, bununla əlaqədar olaraq iqtisadi nəzəriyyə və praktikada uzunmüddətli və qısamüddətli investisiyalar fərqləndirilir. Aralarında aydın bölmə xətti yoxdur, lakin şərti bölmə sərhədlərini adlandırmaq olar. Bir ay və ya bir neçə ay müddətinə investisiyalar qısamüddətli hesab olunur. Bu o deməkdir ki, bu dövrdə qoyulan vəsaitlər yönləndirilir, bundan sonra onlar istehsal amilinə çevrilir və gəlir, mənfəət gətirməyə başlayır. Uzunmüddətli investisiyalar bir il və ya bir neçə il, bəzən onilliklər ərzində vəsaitlərin qoyulmasını əhatə edir. Məsələn, insan amilinə, təhsilə qoyulan sərmayələr yalnız təlimi başa vurduqdan və əldə olunan biliklərin praktiki tətbiqindən sonra öz bəhrəsini verə bilər ki, bu da uzun illər tələb edir. Investisiyalar mülkiyyət formaları və onların çevrilməsi ilə əlaqələndirilir. Müəyyən bir obyektə investisiya qoymaq investor adlanan sərmayə qoyan şəxsə bu obyektə mülkiyyət hüququnu əldə etmək üçün əsas, obyektə sərəncam vermək imkanı verir. Investora obyektin idarə edilməsində iştirak etmək hüququ verən obyektlərə investisiyalar birbaşa investisiyalar adlanır. Bu cür investisiyalara misal olaraq səhmdarlara qərarların qəbul edilməsində iştirak etmək üçün səhmdar cəmiyyətinin yığıncaqlarında səs vermək imkanı verən şirkətlərin adi səhmlərinə investisiyaları göstərmək olar. Investisiyalar dövlətin, müəssisələrin, əhalinin əmanətləri ilə sıx bağlıdır. Dövlət üçün bu, yığımdır, yəni milli gəlirin cari istehlaka xərclənməmiş hissəsidir, əsas daxili investisiya mənbəyidir. Şirkətin müəssisələri mənfəətdən əldə edilən qənaətlərdən investisiya vasitəsi kimi istifadə edirlər. İstehsal investisiyaları ilə əhalinin və ev təsərrüfatlarının əmanətləri arasında əlaqə daha mürəkkəbdir.

İnvestisiya onların yarandığı pul kapitalıdır və ilkin olaraq bütün digər iqtisadi resurslarla bənzətmə ilə təmsil olunur və məhduddur. Buna görə də investisiya resurslarına, mallara olan tələbatın ödənilməsi istənilən iqtisadiyyatın, bütün təsərrüfat subyektlərinin həlli çətin olan daimi problemlərindən biridir. Problem həm də ona görə kəskinləşir ki, investisiyalar gələcək üçün resurslardır və insanlar demək olar ki, həmişə bu günün tələblərinə üstünlük verməyə və gələcəkdə həyatı yaxşılaşdırma biləcək resursları, yəni bu ehtiyacları ödəmək üçün investisiyaları

xərcləməyə meyllidirlər. Buradan aydın şəkildə belə çıxır ki, uzunmüddətli plan və proqramların işlənilib hazırlanması zamanı nəzərdə tutulan sosial-iqtisadi layihələrin təhlili və əsaslandırılmasında ilk növbədə investisiyaların mənbələri, onların cəlb edilməsi, onlardan istifadə imkanları barədə sual yaranır. Bu sualın cavabı sərmayələrə tam olaraq kimin ehtiyac duyduğundan, kimin onları axtarmasından, cəlb etməsindən, geri qaytarmasından asılı olaraq çox dəyişəcək (İshakova.D.M,2015).

Müəssisələrin investisiya böhranından çıxış yolu qarışıq iqtisadiyyata adekvat olan yeni investisiya mühitinin yaradılması ilə bağlıdır ki, bu da bir tərəfdən investisiya sahəsində rəqabətin, digər tərəfdən isə tənzimləyici, stimullaşdırıcı amillərin birləşməsi ilə müəyyən edilməlidir. Geniş mənada investisiya mühiti dedikdə, investisiya subyektlərinin investisiya obyektləri ilə bağlı müəyyən şərtlər və ilkin şərtlər altında formalaşan iqtisadi münasibətlər sistemi başa düşülür. İntestisiya anlayışı məzmunca kapital qoyuluşuna yaxındır, lakin maliyyə aktivlərinin yerləşdirilməsini ehtiva etdiyi üçün daha genişdir. Bazar investisiya mühitinin (investisiyalarının) əsas obyektləri mənimsəmə, mənsubiyyət və müddət formalarına görə fərqlənir, onlar dövlət və qeyri-dövlət, yerli və xarici, öz və borc götürülmüş, cari və uzunmüddətli olmaqla bölünür. İntestisiya mühitinin subyektləri investolar və investisiya qoyulmuş müəssisələrdir. İntestisiya resurslarının istehlakçılarının üç əsas iqtisadi subyektini qeyd edək. Bu, dövlət orqanlarının, müəssisə və sahibkarların, eləcə də ev təsərrüfatları toplusu kimi təmsil olunan əhalinin təmsil etdiyi dövlətdir.

Müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələr, şirkətlər, firmalar, sahibkarlar, şübhəsiz ki, sənaye investisiyalarının cəlb edilməsi və istifadəsi üçün mərkəzi agent kimi çıxış edirlər. Bu təsərrüfat subyektləri toplusu əsas fondların arsenalını saxlamaq, yeniləmək, genişləndirmək üçün istehsal kapitalının cəlb edilməsində daha çox maraqlıdır. İntestisiya dəstəyi olmayan müəssisə fəaliyyətini dayandırmağa və ölməyə məhkumdur. Göründüyü kimi, bunun nəticəsidir ki, kapitalın ən müxtəlif daxili və xarici mənbələrini axtaran iqtisadiyyatın əsas istehsal həlqələri olan müəssisələrdir. Müəssisələrin investisiya maliyyələşdirilməsinin əsas daxili mənbəyi təsərrüfat fəaliyyətinin bütün növlərindən əldə edilən mənfəətdir.

Vergilər, icarə ödənişləri və dividendlərin ödənilməsindən sonra qalan mənfəət müəssisələr və sahibkarlar tərəfindən öz istehsalatlarına kapital qoyuluşu şəklində tam istifadə edilə bilər. Yüksək gəlirli müəssisələr üçün bu, borc öhdəliklərinin yaranmasına səbəb olmayan özünümaliyyələşdirmə formasında investisiyaların cəlb edilməsinin güclü mənbəyidir. Əlbəttə, nəzərə almaq lazımdır ki, xalis mənfəətdən ehtiyat fondu, sosial xərclər fondu, bəzən maddi həvəsləndirmə fondu da formalaşır. Beləliklə, xalis mənfəətdən demək olar ki, tamamilə investisiya mənbəyi kimi istifadə edərək, şirkət istifadəsinin digər sahələrindən, bəlkə də səhmdarlara dividendlərin ödənilməsindən imtina etmək məcburiyyətində qalır (İshakova.D.M,2015).

1.2. İqtisadiyyatın inkişafında investisiyanın rolu.

İqtisadçılar və siyasətçilər arasında investisiyaların iqtisadi tərəqqi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi barədə ümumi konsensus olsa da, dövlət və özəl investisiya komponentlərinin iqtisadi artım üçün nisbi əhəmiyyəti barədə hələ də razılıq yoxdur. İqtisadi göstəriciləri daha sürətli sürətləndirən investisiya komponenti haqqında biliklər iqtisadiyyatı ən yaxşı şəkildə inkişaf etdirə biləcək müvafiq iqtisadi sistemin müəyyən edilməsində mühüm siyasi təsirə malikdir. Bu o deməkdir ki, siyasətçilər üçün vacib olan təkcə ümumi investisiya deyil, həm də onun dövlət sərmayəsi (mərkəzi hökumət, dövlət müəssisələri və qanunvericilik aktları tərəfindən ümumi əsas kapitalın formalaşması) və özəl investisiya (ümumi əsas kapitalın formalaşması) arasında necə bölünməsidir.

İnvestisiyaların iqtisadi artıma təsiri ilə bağlı tədqiqatlar geniş olsa da, bu tədqiqatların əksəriyyəti yalnız dövlət investisiya komponenti və ya onun alt komponentləri üzərində cəmlənmişdir. Həm dövlət, həm də özəl investisiyaların iqtisadi artım üçün nisbi əhəmiyyətini nəzərə alan azsaylı empirik tədqiqatlar üçün ziddiyyətli arqumentlər və nəticələr bildirilmişdir. Mövzu ilə bağlı mövcud empirik tədqiqatlar göstərir ki, müxtəlif tədqiqatlar dövlət və özəl investisiyaların oynadığı rolların nisbi əhəmiyyətinin araşdırılmasında müxtəlif tədqiqat dövrlərinə, məlumat toplularına, investisiya etibarnamələrinə, ölkə və ölkə qruplarına, eləcə də

ekonometrik metodoloji yanaşmalara diqqət yetirmişdir. Qarışıq empirik nəticələrə gətirib çıxaran iqtisadi artım prosesində nəticələrin qeyri-müəyyən xarakteri bütün iqtisadiyyatlar üçün eyni şəkildə təyin oluna bilən siyasət tövsiyələrinin verilməsini çətinləşdirib. Bu fonda bu tədqiqat həm dövlət, həm də özəl investisiyaların iqtisadi artıma nisbi təsirləri haqqında mövcud ədəbiyyatın hərtərəfli nəzərdən keçirilməsini təmin etmək məqsədi daşıyır. Təbii ki, araşdırma mövzu ilə bağlı həm nəzəri çərçivəni, həm də empirik sübutları vurğulayır. Tədqiqatın əsas töhfəsi sərmayəni onun dövlət və özəl komponentlərinə ayırmaqdan və hər bir komponentin iqtisadi artımdakı nisbi əhəmiyyətini araşdırmaqdan ibarətdir. Bu, yalnız dövlət sərmayəsi komponentinin iqtisadi artıma təsirinə diqqət yetirən mövzu üzrə əvvəlki tədqiqatların əksəriyyətinin çatışmazlıqlarını aradan qaldırır (bax: Sturm və digərləri, 1996; Romps və De Haan, 2005; Pereira və Andraz, 2013).

İqtisadi artım prosesində dövlət və özəl investisiyaların nisbi əhəmiyyəti ilə bağlı müzakirələr ümumiyyətlə bir qədər fərqli, lakin əlaqəli olan iki sual üzərində cəmlənmişdir (a) dövlət və özəl investisiyalara xərclənən vahid məbləğin iqtisadi artıma diferensial təsiri nədir? və (b) dövlət investisiya xərcləri iqtisadi artım prosesində özəl investisiyaları əvəz edir və ya tamamlayır?

Bu o deməkdir ki, dövlət və özəl investisiyaların iqtisadi artıma nisbi təsiri, iqtisadi artım prosesində dövlət investisiyalarının sıxışdırılıb-çıxarılmasından və ya özəl investisiyaların sıxlığından asılıdır. Dövlət investisiya xərcləri yeni özəl kapitalın formalaşmasını asanlaşdırır və beləliklə, özəl sektorun iqtisadi fəaliyyətinə təsiri ilə iqtisadi artımı stimullaşdırır (Eberts və Foqarti, 1987; Merriman, 1990; Berndt və Hanson, 1992; Wang, 2005). Təhsil, enerji istehsalı və ötürülməsi, hava limanları, magistral yollar, su təchizatı və kanalizasiya sistemləri kimi infrastruktur layihələrinə dövlət investisiyaları çox vaxt özəl kapitalın marjinal məhsuldarlığını artırır. Bu əsas infrastrukturların mövcudluğu özəl sektor firmalarının üzləşdiyi xərcləri azaldır. Bu tənzimləmə özəl sektorun daha yüksək yeni kapital formalaşması və istehsalın artımı üçün əlverişli mühit yaradır. İnfrastruktur dövlət investisiya xərclərinin özəl sektorun kapitalının formalaşmasına katalitik təsiri alternativ olaraq Turnovskinin (1996) irəli sürdüyü kimi xərclərin tənzimlənməsi baxımından qəbul

edilə bilər. Yaxşı inkişaf etmiş dövlət infrastrukturunun olması özəl firmaların biznesə başlama xərclərini azaldır. Məsələn, dəmir yolu şəbəkəsinin olması yeni zavodun qurulması üçün lazım ola biləcək ağır texnikanın daşınma xərclərini azalda bilər. Özəl firma, məsələn, iri həcmli xammalın və məhsulun dəmir yolu ilə daşınması yolu ilə öz marjinal istehsal maya dəyərini aşağı salmaqla, bu üstünlükdən fabrik şəraitindən kənara çıxmağa davam edə bilər. Cohen və Paul (2004) tərəfindən iddia edildiyi kimi, istehsal vahidinin maya dəyərinin bu azalması və nəticədə şəxsi kapitalın marjinal məhsuldarlığının artması böyük iqtisadiyyatlarda əhəmiyyətli ola bilər.

Dövlət sərmayəsi həmçinin borclar maliyyələşdirildikdə, özəl sektorla rəqabət aparan mal və xidmətlər istehsal etdikdə və diqqət mərkəzində olduqda, özəl investisiyaların artım yolunda dayana bilər və iqtisadi artım templərini ləngidə bilər. (Devarajan., 1996). Kütləvi çıxarma effekti ilə bağlı fərziyyə belə sektorlarda dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi və bazar iqtisadiyyatının yaradılması vəziyyətini vurğulayır. Dövlət sektoru investisiyalarının artması xarici və daxili maliyyə bazarlarından borclanma hesabına maliyyələşdirildikdə, bu, son nəticədə özəl sektorun kapital formalaşması səviyyəsini azalda bilər (Khan və Kumar, 1997). Dövlət investisiya borcunun maliyyələşdirilməsi üç kanal vasitəsilə özəl investisiyaların artımını boğa bilər. Bunlar yeni özəl kapitaldan gözlənilən gəliri azalda biləcək gələcək vergi artımlarını əhatə edə biləcək borclara xidmət həm də yeni özəl sektorun bank layihələri üçün təqdim edilə bilən investisiya resurslarını sıxışdıracaq. Üçüncü növbədə isə Serven və Solimanonun qeyd etdiyi kimi, gələcəkdə borcun ödənilməsi özəl sektora maliyyə cəlb etmək üçün həyata keçirilə biləcək siyasətlər haqqında qeyri-müəyyənlik yaradır, bu isə yeni kapital formalaşmasını zəiflədəcək. Beləliklə, borcla maliyyələşdirilən dövlət investisiyası kapitalın dəyərini artırır və özəl kapitalın vergidən sonrakı gözlənilən gəlir dərəcəsini azaldır. Bu, özəl sektorun yeni kapital artım tempini və iqtisadi artım tempini ləngidir. Khan və Kumar (1997) görə, dövlət investisiyaları özəl sektorla rəqabət aparan əmtəə və xidmətlər istehsal etdikdə özəl investisiyaları da sıxışdırıla bilər. Bu iqtisadi tənzimləmə məhsul bazarında yer dəyişdirməklə özəl investisiya

artımını boğacaq (Khan və Kumar, 1997).

“İnvestisiya” terminindən sonra təklif olunan təsnifat əsasında investisiya resurslarının kateqoriyasını nəzərdən keçirmək məqsədəuyğun görünür. İnvestisiya fəaliyyətinin obyektlərinin, subyektlərinin, mənbələrinin müxtəlifliyini nəzərə alan investisiya anlayışının və investisiya prosesinin geniş şərhinə doğru elmi və praktik fəaliyyətdə qəbul edilmiş kursu rəhbər tutaraq, investisiya resurslarına aşağıdakılar daxil edilməlidir:

- maddi ehtiyatlar, istehsal vasitələri, binalar, avadanlıqlar, maşınlar, nəqliyyat vasitələri, istehlak mallarının ehtiyatları;
- pul əmanətləri, məqsədli bank depozitləri, qiymətli kağızlar;
- əqli mülkiyyət obyektləri (müəllif hüquqları, lisenziyalar);
- təbii ehtiyatlar: torpaq, faydalı qazıntılar (Мещеров А.В,2011).

İstehsal sektoruna münasibətdə əməliyyat, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri var. Xüsusilə, belə bir şərhə investisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üçün təlimatlarda rast gəlmək olar. Bu mənbədə investisiya fəaliyyəti dedikdə investisiya bazarının hərəkətverici qüvvələrini əldə etmək məqsədilə müəssisənin istehsal gücünün genişləndirilməsinə əlavə investisiyalar nəzərdə tutulur. V.V Bocharova görə, bu bazarda həlledici məqam investisiya resurslarına tələb və təklifin nisbətidir (Боcharов В.В,1996). Eyni zamanda, tələbin iki növünü fərqləndirmək vacibdir: spesifik və potensial. Xüsusi tələb müəyyən bir müddət ərzində investisiya bazarında investisiya resurslarının cari təklifi kimi müəyyən edilə bilər. Alıcılıq qabiliyyəti və perspektiv investisiya ehtiyaclarının həcmi ilə müəyyən edilən investisiya mallarına potensial tələb, investisiya resurslarının təklifinin yığılmış kapitala sahib olması və onu investisiya sferasına yönəltmək qabiliyyətinə malik olması ilə xarakterizə olunur, lakin onu dəyişdirmir, bir sıra səbəblərə görə kapital tədarükünə çevrilir. Bu investisiya tələbinə investisiya potensialı, perspektivli investisiya mənbəyi kimi baxılmalıdır. İnvestisiya potensialının verilmiş şərhinin əsas xüsusiyyəti investisiya mallarının investisiya təklifləri olmasıdır. İnvestisiya bazarında hərəkətverici qüvvələrin mahiyyətinin bu cür açıqlanması investisiya potensialı kateqoriyasının düzgün başa düşülməsini əvvəlcədən müəyyən edir. İnvestisiya potensialı - yığılmış

kapitalın bir hissəsini təşkil edən, investisiya bazarında kapitalın təkrar istehsalı ehtiyaclarını ödəyən konkret investisiya tələbinə çevrilə bilən perspektivli investisiya tələbi şəklində təqdim olunan potensial investisiya resurslarının məcmusudur. "İnvestisiya potensialı" kateqoriyasının başqa bir konsepsiyası investisiya bazarında hərəkətverici qüvvələrin təbiətinin açıqlanmasına ziddir. Bu konsepsiyaya görə investisiya malları investisiya təklifləri (layihələri) deyil, onların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan investisiya resurslarıdır. Əslində potensial investorlar investisiya təkliflərinin daşıyıcısına çevrilirlər, investisiya layihələrinin təşəbbüskarları isə əsas investisiya məhsuluna - investisiya resurslarına tələbi formalaşdırırlar. İnvestisiya bazarının strukturunun belə başa düşülməsi investisiya potensialı anlayışının müvafiq şərhini müəyyən edir. Eyni zamanda, resurs xarakteri, milli və regional oriyentasiya əsas məqamlara çevrilir. İstər milli məqsəd çərçivəsində, istərsə də konkret sahədə zəruri resursların tədarükü investisiya potensialını müəyyən edir. Buna görə də investisiya potensialı dedikdə, əsas makroiqtisadi parametrləri, ərazinin istehsal amilləri ilə doymasını, əhalinin istehlak tələbatını nəzərə alan əlamətlər toplusu ilə müəyyən edilən bir ölkənin və ya ayrıca ərazinin obyektiv imkanları başa düşülə bilər. Bu tərifdə investisiya potensialı ərazinin istehsal, kadr, resurs və xammal, infrastruktur, intellektual, institusional və innovativ potensialını özündə birləşdirən və iqtisadi potensial anlayışına zidd olmayan ayrılmaz dəyərdir. Bu tərif tamdır və regional diqqəti təhrif etmədən nəzərdən keçirilən kateqoriyanın iqtisadi mənasını əks etdirir (Деркач. А.А,2013)

Xüsusi kateqoriya büdcə investisiyalarıdır. Federal və ya regional büdcələrin investisiya potensialı hər hansı bir iqtisadiyyatda məhdud, lakin çox vacib bir resurs kimi qiymətləndirilir. Nəzəri olaraq dörd növ investor var: vençur, banklar, tərəfdaşlar və dövlət. İnvestisiya fəaliyyətinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsi dövlətin onun formalaşmasına əsaslı yanaşmalarının mövcudluğunu nəzərdə tutur. İnvestisiya fəaliyyətinin təşkili prosesində idarəetmə subyektinin metodoloji mövqelərinin elmi şəkildə müəyyən edilməsinin əhəmiyyəti investisiya sferasının idarəetmə obyektinin mürəkkəbliyi və qeyri-müəyyənliyi ilə əvvəlcədən müəyyən edilir. Effektiv, sübuta əsaslanan investisiya siyasətinin formalaşdırılması və həyata

keçirilməsi üçün reproduksiyadan istifadə və problemlə metodoloji yanaşmalar təqdim olunur. İnvestisiya siyasətinin formalaşdırılmasının metodoloji aparatında problemlə yanaşma onun əsas səmərəlilik prinsiplərindən birinə riayət etmək zərurətindən irəli gəlir. Dövlətin investisiya siyasəti o zaman səmərəli olur ki, o, konkret sosial-iqtisadi problemlərin həllinə yönəlsin. Ərazilərin inkişafı baxımından dövlət investisiya siyasətinə gəlincə, tərtib edilmiş müddə region alimlərinin araşdırmaları ilə təsdiqlənir. Beləliklə, N.V. İqoşinin sözlərinə görə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və sənaye ilə doymuş regionlarda istehsalın təmərküzləşməsinə investisiyalar regional səviyyədə problemlərin əsas həlli yollarından biridir. Bu baxımdan, federal və regional hakimiyyət orqanlarının vəzifəsi ərazilərin xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi üçün investisiya strategiyasının formalaşdırılması və həyata keçirilməsidir. İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin ən mühüm nəticəsi ölkənin büdcə sisteminin bütün səviyyələrinin (federal, regional, yerli) büdcələrindən investisiya resurslarının ilk növbədə sosial sferanın sektorları arasında səmərəli bölüşdürülməsinə ehtiyacdır (Игошин Н.В.,2000).

Regionların və bələdiyyələrin büdcə təminatının azaldılması və bunun nəticəsində özəl investitorlara güzəştlərin və üstünlüklərin verilməsinin mümkünlüyü şəraitində investisiya resurslarının həcmi və proporsiyalarının müəyyən edilməsi üçün əsaslandırılmış metodların və meyarların formalaşdırılmasına diqqət yetirilir. İqtisadiyyatın dövlət sektorunda təkrar istehsal prosesinin təmin edilməsi məqsədi ilə dövlətin investisiya siyasətinin ən mühüm istiqaməti dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin tərkib hissəsidir.

Dövlətin investisiya siyasəti investisiya fəallığının artırılması, iqtisadiyyatın yüksəldilməsi, istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və sosial problemlərin həlli məqsədilə bütün sahibkarlıq subyektlərinə münbit şəraitin yaradılması məqsədilə hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər məcmusudur. Dövlət investisiya siyasətinin məqsədləri və mövcud iqtisadi vəziyyətin xüsusiyyətləri konkret vəzifələri müəyyən edir:

- milli iqtisadiyyatın tarazlığının təmin edilməsi;

- dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi;
- ayrı-ayrı bölgələrə və prioritet sənayelərə dəstək;
- kiçik və orta biznesin inkişafı;
- ixrac istehsalının stimullaşdırılması;
- yerli məhsulların rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi.

Dövlət investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi mexanizminə aşağıdakılar daxildir:

- investisiya bazarının fəaliyyəti üçün zəruri normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması;
- investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsi;
- investisiyaların maliyyələşdirilməsi mənbələrinin və üsullarının müəyyən edilməsi;
- investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün son müddətlərin müəyyən edilməsi(Деркач. А.А,2013).

Məhz investisiya siyasəti vasitəsilə investisiya sferasında institutlar və qaydalar müəyyən edilir, bunun üçün dövlət tənzimləmə mexanizmindən istifadə edilməklə investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi üçün şərait formalaşır. Dövlət investisiya fəaliyyətini dövlət planlaşdırması, büdcənin maliyyələşdirilməsi, subsidiyalar, güzəştlər, kreditləşdirmə, sosial-iqtisadi proqramların həyata keçirilməsi yolu ilə tənzimləyir. Dövlət tənzimlənməsi üçün bazar mexanizmləri ilə dövlətin iqtisadiyyatda iştirakının optimal birləşməsinin yaradılması prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. Investisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin məzmunu dövlətin məqsədləri, habelə investisiya siyasətinin vasitə və alətləri ilə müəyyən edilir. Investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi investorun fəaliyyətinin həyata keçirildiyi qanunvericiliklə müəyyən edilmiş yanaşma və vasitələrin, təşkilati-hüquqi formaların məcmusudur. Tənzimləmə həm də vergi dərəcələrinin diferensiallaşdırılması, vergi güzəştləri, qiymət mexanizmləri, amortizasiya siyasətindən istifadə etməklə dövlət investisiyalarının birbaşa idarə edilməsində ifadə olunur(Деркач. А.А,2013).

Həmçinin investisiya fəaliyyətinin prioritet olduğu sənayeləşmiş ölkələrin təcrübəsinin nəzərə alınması məqsədəuyğundur. Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində, ABŞ, Kanadada geniş tətbiq olunan investisiya kreditlərinə dövlət zəmanəti təcrübəsi əhəmiyyətlidir. Məsələn, ABŞ-da investisiya kreditləri üçün büdcə zəmanətləri kiçik və orta biznes üçün maliyyə dəstəyinin ən geniş yayılmış formasıdır. Bu investisiya alətindən istifadənin dünya təcrübəsi onun müxtəlif iqtisadi şəraitdə effektivliyinə dəlalət edir. Aİ ölkələrində büdcənin formalaşmasına konkret yanaşma tətbiq olunur ki, bu da təkcə cari xərclərin və investisiyaların (kapital xərclərinin) deyil, həm də gəlir mənbələrinin ayrılmasını nəzərdə tutur. Belə “ikiqat” büdcə ilə cari xərclər vergi gəlirləri hesabına, əsaslı xərclər isə borc vəsaitləri hesabına ödənilir. Büdcənin tarazlığı, öhdəliklərin hər hansı artımının aktivlərin ekvivalent artması ilə kompensasiya edilməsi ilə əldə edilir. Burada maliyyə nəzəriyyəsi və praktikasında yaxşı məlum olan “qızıl qayda” (aktivlərin likvidliyini təmin edən şərtlərin maliyyə nisbəti prinsipi) dövlət sektorunda özünü göstərir: vəsaitlərin daxil olması və istifadəsi müəyyən edilmiş (müqayisə edilə bilən) şərtlərlə, uzunmüddətli borc vəsaitləri hesabına iri investisiyaların həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur (Деркач. А.А,2013).

Buna baxmayaraq, qeyd etməyə dəyər bəzi aydın ümumi müşahidələr var ki, bunlar inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət sərmayəsi iqtisadi artım üçün vacibdir, xüsusən özəl investisiyaları stimullaşdıran əsas infrastrukturulara və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə həm dövlət, həm də özəl investisiyalar iqtisadi artım üçün vacibdir. Bununla belə, çoxlu sayda empirik tədqiqatlar göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün özəl investisiyalar iqtisadi artıma dövlət investisiyalarından daha vacibdir. Qeyd etmək vacibdir ki, dövlət və özəl investisiyaların iqtisadi artımına nisbi töhfə verilmiş ölkələrin xüsusiyyətləri, dövlət və özəl sərmayələri ölçmək üçün istifadə edilən dəyişkən dəyişənlər və seçilmiş seçmə dövrünə görə qəbul edilmiş metodoloji yanaşmaya görə digər amillərə görə ölkələr arasında dəyişirdi. İntestisiyaların hər iki komponenti tarazlıqda iqtisadi artım üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etsə də, bu tədqiqat həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün özəl sərmayələrə əsaslanan artımın üstünlük təşkil etməsi üçün təsdiqini tapır.

1.3. Xarici investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi mexanizmi və investisiya siyasətinin formalaşması xüsusiyyətləri.

Kapitalın sərbəst hərəkəti milli hüquq sistemlərinin yaxınlaşması, qanunvericiliyin unifikasiyası və uyğunlaşdırılması ilə müşayiət olunan milli iqtisadiyyatların vahid iqtisadi məkanda birləşməsinə kömək edir. Lakin qloballaşma prosesləri mürəkkəb və ziddiyyətlidir, qəbul edən ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına töhfə verən xarici investisiyalar onun iqtisadi suverenliyinə təhlükə yarada bilər. Buna görə də müasir beynəlxalq hüquqi tənzimləmənin əsas vəzifələrindən biri beynəlxalq hüququn subyektləri arasında münasibətlərin vaxtında hüquqi tənzimlənməsi yolu ilə dövlətlərin maraqlarının təhlükəli toqquşmalarının qarşısını almaqdan ibarətdir (Фархутдинов И. З., 2010).

Transsərhəd investisiya münasibətləri iştirakçılarının fəaliyyətinin hüquqi əsasını təbiəti elmi ədəbiyyatda uzun-uzadı müzakirə predmeti olan beynəlxalq investisiya hüququ təşkil edir. Belə ki, professor Fərxutdinovun fikrincə, beynəlxalq investisiya hüququ müstəqil bir sahədir “ictimai xarakter daşıyır, onun normaları dövlətlərin iradəsinin könüllü razılığı əsasında yaradılır, tənzimləyənlərin münasibətləri isə nüfuzlu xarakter daşıyır” (Фархутдинов И. З., 2010). Lakin professor N.Yu.Yerpilova beynəlxalq investisiya hüququnu beynəlxalq özəl hüququn ən mühüm sahəsi hesab edir, çünki transsərhəd investisiya münasibətlərinin iştirakçıları əsasən xarici fiziki və hüquqi şəxslərdir. “Beynəlxalq investisiya münasibətlərinə həm mülki, həm də inzibati hüquq, eləcə də xarici elementlə mürəkkəbləşən digər daxili ictimai hüquqi münasibətlər daxildir. Onlar dövlətlərarası deyil və investorların və digər şəxslərin bu münasibətlər çərçivəsində yaranan öhdəliklərinin icrası təmin edilməlidir” (Ерпылева Н. Ю, 2009).

Müasir Avropa beynəlxalq hüquq doktrinasında təklif olunan inteqrasiyalı yanaşma daha inandırıcı və əsaslıdır. Susan D. Frank, Julie A. Maupin, Aleks Mills və başqalarının əsərlərində beynəlxalq investisiya hüququnda özəl və ictimai münasibətlərin hüququn bütün sahələrini əhatə edən fundamental problemin mikrokosmosu olması fikri əsaslandırılmışdır. Dövlət idarəçiliyinin transmilli rejimi və ya mübahisələrin həllinin özəl sistemi eyni məsələnin iki aspektidir. Yalnız

inteqrasiya olunmuş sisteməlik yanaşma islahatların konseptuallaşdırılması perspektivini müəyyən etməyə və transsərhəd investisiya münasibətlərinin iştirakçılarının maraqlarının balansını təmin etməyə imkan verən hərtərəfli tədqiqata yol açır (Julie M,2004., Alex Mills,2010., Susan D. Franck,2005).

Qeyd etmək lazımdır ki, transsərhəd investisiya münasibətlərinin beynəlxalq hüquqi tənzimlənməsi zamanla bu sahədə milli qanunvericiliyin yaradılmasından əvvəl olmuşdur. Ədəbiyyatda beynəlxalq investisiya hüququnun inkişafının dövrəşdirilməsi üçün müxtəlif meyarlar təklif olunur. Xarici investisiyaların beynəlxalq hüququna dair ilk və ən məşhur dərsləklərdən birinin müəllifi, Sinqapur Milli Universitetinin professoru M. Somarajah kursda investisiyaların qoyulduğu 18-19-cu əsrlərin aşağıdakı müstəmləkə dövrlərini fərqləndirməyi təklif edir. Həmin zamanlar müstəmləkə genişlənməsindən və müstəmləkə hüquq sistemləri tərəfindən qorunmağa ehtiyac yox idi, çünki imperiyalist siyasət müstəmləkələrə daxil olan sərmayələri əhəmiyyətli dərəcədə qoruyur.

Post-müstəmləkə dövrü - xarici investorlarla inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında qarşıdurma ilə xarakterizə olunan və inkişaf etmiş ölkələri beynəlxalq investisiyaların qorunması standartlarının yaradılmasında təkid etməyə sövq etdi. Rasionalizasiya dövrü - inkişaf etməkdə olan ölkələrin xarici investisiyaların qorunması üçün milli mexanizmlər yaratdıqları dövr. Uyğunlaşma dövrü - xarici sərmayələrə dair qaydaların beynəlxalq səviyyədə kütləvi şəkildə qəbul olunmağa başladığı dövr (Somarajah M,2010) .

Beynəlxalq investisiya hüququnun formalaşması prosesinin daha müfəssəl dövrəşdirilməsi UNCTAD çərçivəsində aparılan çoxillik tədqiqatlar nəticəsində formalaşdırılıb. Hüquqi tənzimləmənin liberallaşma dərəcəsi, mənbələrin növləri, investisiya formaları və s. kimi meyarlar rəhbər tutularaq dörd dövr müəyyən edilmişdir.

1. 19-cu əsrin sonundan İkinci Dünya Müharibəsinə qədər. Bu zaman sərmayələr əsasən təbii sərvətlərdən istifadə sahəsində müstəmləkə ölkələri adından ana ölkələrin verdiyi kreditlər və ya güzəştlər şəklində həyata keçirilirdi. Qəbul edən dövlətin investisiyalar üzərində nəzarəti minimal idi və resursların istifadəsi üçün

cüzi ödənişlər də var idi. Xarici investora iştirakı ilə münasibətlər milli qanunvericiliklə tənzimlənir, klassik beynəlxalq hüquq yalnız dövlətlərin beynəlxalq məsuliyyəti, vətəndaşların diplomatik müdafiəsinin həyata keçirilməsi, əcnəbilərin qalmasının hüquqi rejimi kimi məsələlərə şamil edilirdi. Müstəmləkələrin tam iqtisadi və siyasi asılılığı səbəbindən sərmayədarlarla ev sahibi dövlətlər arasında hüquqi problem demək olar ki, yox idi.

2. 1945-1970-ci illər dövrü müstəmləkə ölkələrinin milli suverenlik əldə etməsi və xarici vətəndaşlara məxsus təbii sərvətlərin və təsərrüfat obyektlərinin milliləşdirilməsi ilə fərqlənirdi. Yeni hüquqi formalar - birgə müəssisələr, məhsul bölgüsü müqavilələri, xidmət müqavilələri yaranmışdır. 1960-cı ildə İndoneziyanın dövlət təşkilatı Permina ilə Yaponiyanın Kobayashi konsorsiumu arasında ilk hasilatın pay bölgüsü sazişi imzalanmış, bu müddət ərzində İran, Venesuela, Braziliya və bəzi digər ölkələrdə də xidmət müqavilələri bağlanmağa başlamışdır.

Beynəlxalq investisiya münasibətlərinin yeni məzmunu xarici investisiyaların həyata keçirilməsi və qorunması üçün müvafiq hüquqi bazanın yaradılmasını tələb edirdi. 1965-ci ilin mayında dövlətlər və digər dövlətlərin vətəndaşları arasında investisiya mübahisələrinin həlli qaydasını müəyyən edən Vaşinqton Konvensiyası qəbul edildi. 2014-cü ilin aprelinə olan məlumata görə, 150 ölkə və Kosovo konvensiyanın iştirakçısıdır. Rusiya Federasiyası, Qırğızıstan, Namibiya, Moldova kimi dövlətlər konvensiyanı imzalasalar da, ratifikasiya etməyiblər. Konvensiyanın tərəfləri olmayan Braziliya, Hindistan, İran, İraq, Meksika, Polşa, Cənubi Afrika Tacikistan hesab edilir .

3. 1970-ci illərin enerji böhranı dövrü zəngin təbii sərvətlərə malik inkişaf etməkdə olan ölkələrə onlar üçün əlverişli şəraitdən yararlanmaq imkanı yaratdı. Milli səviyyədə xarici investisiyalar haqqında qanunvericilik aktları, o cümlədən xarici investisiyaların qeydiyyatını nəzərdə tutan investisiya məcəllələri qəbul edilməyə başlandı, investisiya fəaliyyətinin müəyyən növlərinə icazə verilməsi, qadağan edilməsi və ya məhdudlaşdırılması proseduru, texnologiya transferinin xüsusi tənzimlənməsi, transmilli şirkətlərin fəaliyyəti gücləndirildi. Nəticədə kompensasiya ödənişləri və onların ölçüsü ilə bağlı inkişaf etməkdə olan ölkələrlə

inkişaf etmiş ölkələrin investorları arasında çoxsaylı mübahisələr yarandı.

4. 1980-1990-cı illər inkişaf etmiş ölkələrin xeyrinə dəyişmə ilə yadda qaldı, çünki enerji böhranının təsirləri aradan qaldırıldı və bu müddət ərzində investisiyalar əsasən xidmətlərin göstərilməsi və texnologiyanın transferi hesabına həyata keçirildi. Nəticədə ölkələr genişlənir, xarici investisiyalar sahəsində öz milli qanunvericiliklərini əhəmiyyətli dərəcədə liberallaşdırmağa, qoyulan qadağaları və məhdudiyyətləri zəiflətməyə məcbur oldular.

Qoşulmama Hərəkətində iştirak edən 120-dən çox BMT üzvü olan ölkənin təsiri altında təbii ehtiyatlar üzərində daimi suverenlik haqqında BMT Baş Assambleyasının 17 dekabr 1973-cü il tarixli 3171 sayılı qətnaməsi BMT Baş Assambleyasının 1 may 1974-cü il tarixli qətnaməsi 3201 sayılı Yeni İqtisadi Sifarişin Təsbiti haqqında Bəyannaməyə, BMT Baş Assambleyasının 26 dekabr 1974-cü il tarixli Dövlətlərin İqtisadi Hüquqları və Vəzifələri Xartiyası haqqında Qətnaməsinə əsasən sənədlər qəbul olundu. Bu sənədlərdə dövlətlərin iqtisadi müstəqilliyinin əsas prinsipləri - iqtisadi ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi, xarici iqtisadi fəaliyyət formalarının sərbəst müəyyən edilməsi, bütün təbii ehtiyatlar üzərində ayrılmaz və daimi suverenlik qeyd edilmişdir.

Həmin dövrdə xarici investisiyaların qorunmasına yönəlmiş çoxlu sayda hüquqi aktlar qəbul edildi. Belə ki, 1985-ci il yanvarın 1-də ÜTT çərçivəsində Çoxtərəfli İnvestisiya Zəmanət Agentliyinin yaradılması haqqında 1985-ci il Seul Konvensiyası qəbul edilmiş, Ticarətlə Əlaqədar İnvestisiya Tədbirləri haqqında Saziş, Enerji Xartiyası Müqaviləsi imzalandı. İnvestisiyaların təşviqi və qarşılıqlı qorunması üzrə ikitərəfli sazişlərin bağlanması prosesi əhəmiyyətli dərəcədə intensivləşmiş, bu müddət ərzində sazişlərin üçdə ikidən çoxu imzalanmışdır. Ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarının ən mühüm hadisələrindən biri İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı çərçivəsində investisiyaların təşviqi və qorunmasına dair ikitərəfli sazişlərin əsas müddəalarını əks etdirən Çoxtərəfli İnvestisiya Sazişi layihəsinin hazırlanması oldu. Lakin 1998-ci ildə bu sənədin işlənilməsi prosesi danışıqlarda inkişaf etməkdə olan ölkələri əhatə etməyən iştirakçıların kiçik dairəsi səbəbindən dayandırıldı (Sikkel M.W,2000). Xarici sərmayələrin qorunmasına dair

vahid çoxtərəfli saziş hələ də qəbul edilməyib.

Elmi tədqiqatlarda beynəlxalq investisiya hüququnun əsas mənbələrinə milli qanunvericilik, beynəlxalq müqavilələr (ikitərəfli və çoxtərəfli), beynəlxalq adət, məhkəmə və arbitraj təcrübəsi daxildir. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, bu sənayenin mənbələri məsələsi mübahisəli olaraq qalır. Beləliklə, beynəlxalq investisiya hüququ mənbələri ilə beynəlxalq sərmayə sahəsində beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin mənbələri arasında “konsepsiya arasında bərabər işarə qoyulmamalıdır” deyən professor Farxutdinovun mövqeyi kifayət qədər mübahisəlidir. Sonuncu anlayış daha genişdir, o, beynəlxalq investisiya hüququ normaları ilə yanaşı, milli beynəlxalq hüquqi öhdəliklərin qəbul edildiyi daxili aktları, habelə beynəlxalq xarakterli məhkəmə və arbitraj qərarlarını əhatə edir. Bir çox araşdırmaçılarından fikrincə daha ağlabatan mövqe prof. N. Yu. Yerpilov və K. E. Ksenofontova tərəfindən gəlmişdir. Onlar hesab edirlər ki, “İnvestisiyalarla bağlı beynəlxalq əməliyyatlarda beynəlxalq investisiya hüququ formalarını daraltmaq mümkün deyil, çünki bu, müasir reallıqlara uyğun deyil”. Birbaşa xarici investisiyaların tənzimlənməsi ilə bağlı milli qanunvericilik aktları və nüfuzlu beynəlxalq investisiya arbitrajlarının qərarı beynəlxalq investisiya hüququnun ayrılmaz elementidir, çünki bu sahəyə aid olan hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsində getdikcə daha çox həlledici rol oynayır (Ерпылева Н. Ю,2009).

FƏSİL II. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARDAN İSTİFADƏNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ.

2.1. Xarici investisiya qoyuluşlarının müasir vəziyyətinin təhlili.

Qloballaşmanın və dünya ölkələri arasında qarşılıqlı asılılığın artdığı müasir şəraitdə iqtisadi, sosial, demoqrafik və iqtisadi kimi problemlər getdikcə daha qlobal xarakter alır. Bu şəraitdə milli iqtisadiyyatımızın formalaşması və inkişaf etməsi daha çox onun sürətli yüksəlişindən asılıdır. Odur ki, iqtisadiyyatın inkişafının davamlılığının təmin edilməsi nöqteyi-nəzərindən respublikanın sosial-iqtisadi inkişafının hazırkı vəziyyətini təhlil etmək, iqtisadiyyatın belə inkişafını təmin edən əsas amilləri və potensial imkanları müəyyən etmək lazımdır. İqtisadi yüksəlişin davamlılığını təmin edən vasitələrdən biri də iqtisadiyyatın investisiya faktorudur. Ona görə də nəzəri və praktiki məsələlərin öyrənilməsi, xalq təsərrüfatının səmərəliliyinin artırılmasının yol və mexanizmlərinin tapılması obyektiv zərurətdir. İqtisadiyyatın qloballaşdığı müasir şəraitdə milli iqtisadiyyatın hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi ilk növbədə birbaşa xarici investisiyaların qoyuluşu və onlardan səmərəli istifadə olunmasından asılıdır. Sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, milli iqtisadiyyata birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi problemləri həmişə respublika rəhbərliyinin diqqət mərkəzində olmuşdur (Яхяева,2019)

Sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığının və iqtisadi artım templərinin davamlılığının təmin edilməsi birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinin təkmilləşdirilməsi mexanizmlərindən və onların istiqamətləndirilməsinin səmərəliliyindən asılıdır, çünki birbaşa xarici investisiyalar ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının ən mühüm maliyyə mənbəyidir. Bu mənbələr hesabına bir tərəfdən iqtisadiyyatın istehsal sahələrinin inkişafı təmin edilir, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatın istehsal strukturu təkmilləşdirilir. İqtisadiyyatın qloballaşması şəraitində milli iqtisadiyyatın sosial-iqtisadi vəziyyətinin təhlili göstərir ki, investisiyaların mühüm hissəsini birbaşa xarici investisiyalar təşkil edir. Bu vəziyyətin yaranmasına səbəb xarici investisiyalar üçün əlverişli şəraitin

yaradılması, düzgün investisiya siyasətinin aparılması və əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasıdır. Birbaşa xarici investisiyaların cəlbi bir növ sosial-iqtisadi inkişafın göstəricisidir. Belə investisiyalar əsasən pul vəsaitləri şəklində, eləcə də maddi-texniki vasitələr və əqli mülkiyyət formasında həyata keçirilir (Şəkəraliyev, 2009; s. 217).

Qlobal iqtisadiyyatda mövcud maliyyə böhranı ölkəyə birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi və hüquqi tənzimlənməsinin yeni aspektlərini üzə çıxarmışdır. Çünki ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf perspektivləri, həyata keçirilən iqtisadi, elmi-texniki, sosial proqramlar birbaşa xarici investisiyaların cəlbediciliyini artırmağa qadir olan hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsini tələb edir. Birbaşa xarici investisiyaların iqtisadi və hüquqi təminatı qanunvericilik və normativ aktların qəbulu üçün mövcud sistemə uyğun olmalıdır. 1992-ci ildə iqtisadi müstəqillik əldə etdikdən sonra qəbul edilmiş “Xarici investisiyalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu bu gün də xarici investisiyaların tənzimlənməsi sahəsində ən mühüm qanunvericilik aktı hesab olunur. “Xarici investisiyaların müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbulu xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə, xarici kapital axınının artmasına, istehsal və infrastruktur sahələrinin müasir informasiya texnologiyaları əsasında yenidən qurulmasına şərait yaratmışdır (Яхяева,2019).

“Xarici investisiyaların müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun yerli və xarici investorlar üçün bərabər şəraitin yaradılması, eyni vergilərin, gömrük mexanizmlərinin tətbiqi ilə bağlı əsas maddələrindən biri hesab edilir. Qanun Azərbaycan iqtisadiyyatına sərmayə qoyan xarici investorlar üçün də əlavə güzəştlər nəzərdə tutur (Vəliyev, 2010).

Xarici investorların Azərbaycan iqtisadiyyatına marağının artmasının əsas səbəblərindən biri də bəzi iqtisadi maneələrin tamamilə aradan qaldırılmasıdır. Məsələn, bağlanmış müqavilələr əsasında ikiqat vergitutma kimi maneənin aradan qaldırılması, mənfiyyətin maneəsiz olaraq xarici valyutaya çevrilməsi və xarici ölkələrə ötürülməsini hesab etmək olar. Eyni zamanda, formalaşan investisiya mühiti birbaşa investisiyaların cəlb edilməsinin artırılmasına kömək etməklə yanaşı,

həm də təkrar investisiyaları stimullaşdırır. Bu tədbirlər xarici investorların marağını artırmaqla yanaşı, beynəlxalq maliyyə strukturlarının, iqtisadi qurumların da diqqətini cəlb edir. Yaradılmış əlverişli investisiya mühiti təkcə səmərəli qanunvericilik bazasından ibarət deyil, həm də Azərbaycan iqtisadiyyatında müsbət meyilləri özündə ehtiva edir ki, bunun da nəticəsi iqtisadi inkişafın davamlılığıdır (Məmmədov və Seyfullayev, 2013; s. 94).

Bildiyimiz kimi, birbaşa xarici investisiyalar ölkə iqtisadiyyatına əlavə kapital axını təmin edir, iqtisadiyyatın proporsiyalarına müsbət təsir göstərir, istehsal sahələrinin inkişaf tempini, sahibkarlıq fəaliyyətini sürətləndirir. Bununla birlikdə, birbaşa xarici investisiyalar ölkəyə başqa kapital növlərinin, məsələn, portfel, kredit kapitalı və s. axınını artırır. Birbaşa xarici investisiyalardan səmərəli istifadə beynəlxalq bazarda rəqabətqabiliyyətli malların istehsalına da müsbət təsir göstərir. Çünki ölkəyə yeni texnika və texnologiyaların cəlb edilməsi ilə istehsalın artması, məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşması, yeni işlərin yaradılması, işsizliyin azaldılması müşahidə olunur. Birbaşa xarici investisiyalar ölkənin makroiqtisadi göstəricilərinə müsbət təsir göstərir. Bu göstəricilər sırasında milli iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsini, ümumi daxili məhsulun həcmi və strukturunu, milli maliyyə resurslarını, milli valyutanın məzənnəsini, faiz dərəcəsini göstərmək lazımdır. Qarşılıqlı əlaqədə göstərilən göstəricilər sistemi birbaşa xarici investisiyaların cəlbedicilik mexanizmlərini formalaşdırır. Respublikanın makroiqtisadi göstəricilərinin yüksəlməsi ümumi daxili məhsulun strukturunun aparıcı sənaye sahələrinin xeyrinə dəyişməsinə şərait yaradır, onların ümumi həcmdə xüsusi çəkisini artırır. Makroiqtisadi göstəricilərdə kəmiyyət və keyfiyyət dəyişkənlikləri birbaşa xarici investisiyaların həcmi və istifadə olunması ilə bilavasitə bağlıdır. Təsadüfi deyil ki, bir çox ölkələr birbaşa xarici investisiyalardan istifadə edərək iqtisadiyyatın strukturunu təkmilləşdirməyə, öz sosial-iqtisadi problemlərini həll etməyə çalışırlar (Яхяева.А.Ю,2019).

Birbaşa xarici investisiyalar müxtəlif növ problemlərin həllində ən mühüm vasitə kimi çıxış edir. Ona görə də onlardan istifadənin səmərəliliyi, birbaşa xarici investisiyalardan səmərəli istifadə məsələlərini idarə edəcək strukturun yaradılması

xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir strukturun yaradılması dövlətin əsas vəzifələrindən biridir. Ümumiyyətlə, ölkə iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların axını ilk növbədə zəngin təbii ehtiyatlar, xammal, eləcə də ucuz işçi qüvvəsinin olması, peşəkar və elmi kadrların olması, Azərbaycanın coğrafi mövqeyi, nəqliyyat imkanları ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, 2014-cü ildən başlayaraq dünya bazarlarında neftin qiymətinin kəskin ucuzlaşması nəticəsində 2015–2016-cı illərdə “Azerlight” markalı neftin 1 barelinin qiyməti 27–30 ABŞ dolları arasında dəyişib, milli valyuta 50–70% ucuzlaşıb. Nəticədə ölkənin makroiqtisadi göstəriciləri kəskin şəkildə pisə doğru dəyişib. Bu dəyişikliklər nəticəsində ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun istehsalının həcmində əhəmiyyətli artım, bu sahələrin ixrac potensialında artım müşahidə olunub. Qeyri-neft sektorunun inkişafı, valyuta daxilolmalarının artması birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsini tələb edir (Яхяева.А.Ю,2019).

Şəkil 1: 2021-ci il üzrə tədiyə balansının əsas göstəriciləri, mln. \$.

Cari əməliyyatlar balansı	8 291.6
Xarici ticarət balansı	11 273.6
Xidmətlər balansı	- 2 122.9
İlkin gəlirlər balansı	- 1 318.6
- <i>Investisiya gəlirlərinin repatriasiyası</i>	- 1 413.0
Təkrar gəlirlər balansı	459.5
Kapital hesabı	- 4.2
Maliyyə hesabı	- 5 052.4
Xalis maliyyə aktivləri	2 563.3
<i>o cümlədən:</i>	
- <i>xaricə yönəldilmiş birbaşa investisiyalar</i>	77.0
- <i>portfel investisiyaları</i>	457.5
- <i>digər investisiyalar</i>	2 028.8
Xalis maliyyə öhdəlikləri	- 2 489.1
<i>o cümlədən:</i>	
- <i>Azərbaycana cəlb olunmuş birbaşa investisiyalar</i>	4 795.3
- <i>cəlb olunmuş investisiyaların repatriasiyası</i>	- 6 960.0
- <i>neft bonusu</i>	457.0
- <i>portfel investisiyaları</i>	- 61.5
- <i>digər investisiyalar</i>	- 719.9
Balanslaşdırıcı maddələr	- 153.6
Tədiyə balansının ümumi saldosu (ölkənin ehtiyat aktivlərinin dəyişməsi; “+” artım, “-” azalma)	3 081.4

Qeyd: Tədiyə balansı hesablamalarında xam neftin faktiki orta qiyməti 66.8\$ (2020-ci il 40.8\$) olmuşdur.

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
(<https://uploads.cbar.az/assets/6a45b5ea5b5a1e59aa8a126b1.pdf>)

Şəkil 2: 2021-ci il üzrə xalis maliyyə aktivləri və öhdəlikləri, mln. \$.

	Aktivlər	Öhdəliklər
Birbaşa investisiyalar	77.0	-2164.7
- neft-qaz sektoru	37.0	-2903.0
- digər sektorlar	40.0	738.3
Neft bonusu		457.0
Portfel investisiyalar	457.5	-61.5
Digər investisiyalar	2028.8	-719.9
- ticarət kreditləri və avanslar	371.2	-543.2
- kreditlər və ssudalar	94.3	-746.1
- depozit və nağd valyuta	1563.3	35.4
- digər		534.0
CƏMI	2563.3	-2489.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
(<https://uploads.cbar.az/assets/6a45b5ea5b5a1e59aa8a126b1.pdf>)

Göründüyü kimi, ölkənin qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşunun mütləq və nisbi göstəriciləri çox aşağıdır. Qeyri-neft sektorunun əhəmiyyətini nəzərə alaraq, bu sektora birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün bütün mövcud iqtisadi vasitələrdən istifadə etmək lazımdır. Buna görə də iqtisadiyyatın neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılması üçün müvafiq dövlət tədbirləri tələb olunur. Bir çox hallarda qeyri-neft sektorunun sektorlarına birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə dövlət proqramı hazırlanarkən əsas üstünlük iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun ayrı-ayrı sahələri üzrə dövlət proqramlarına aiddir. Problemin həllinə bu cür yanaşma düzgün hesab edilə bilməz. Ona görə də biz hesab edirik ki, qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi probleminin həlli sistemli yanaşma, o cümlədən iqtisadiyyatın neft sektorunun bütün sahələrinin proporsional inkişafının təmin edilməsi zərurətini tələb edir. İqtisadiyyatın qeyri-neft sektorlarına qoyulan vəsaitlərdən istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün investisiya layihələrinin hazırlanması üçün elmi-praktik tədqiqatlara ehtiyac var. Qeyd etmək lazımdır ki, birbaşa xarici investorlara verilən güzəştlər ilk növbədə texnoloji,

ekoloji, istehsalat və digər şərtlərlə müəyyən edilən tələbləri nəzərdə tutur. Bu şərtləri müəyyən edərək rəqabətqabiliyyətli ölkələrdə investisiya şərtlərini öyrənmək lazımdır. Bu uyğunluq vergitutma və digər şərtlərlə bağlı müqavilələrin bağlanması yolu ilə əldə edilir. Müasir inkişaf mərhələsində milli iqtisadiyyatın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də cəlb edilmiş birbaşa xarici investisiyaların artırılması və onların strukturunun keyfiyyətə dəyişdirilməsidir. Bu, ilk növbədə, qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların istiqamətinə aiddir. Belə sənayelər istehlak mallarının istehsalı və xidmət sahələridir. Artıq bu istiqamətdə müsbət dəyişikliklər baş verir (Şəkərəliyev, 2016; s. 133).

“Milli iqtisadiyyatın və iqtisadiyyatın başlıca sektorlarının Strateji Yol Xəritəsinin əsas istiqamətləri”nin təsdiq edilməsi və ondan irəli gələn vəzifələr haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli 1897 nömrəli Fərmanı da əhalinin sosial müdafiəsinə cəlb edilməsi baxımından birbaşa və xarici investisiyalar mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli iqtisadi vəziyyətin yaradılması məqsədilə qəbul edilən Azərbaycanın strateji yol xəritəsində xarici investorların fəaliyyəti üçün qanunvericilik şərtləri və insan hüquqları məsələləri öz əksini tapıb. Azərbaycan iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların artması onun regional və dünya iqtisadiyyatında mövqeyini möhkəmləndirəcək (“Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının perspektivlərinə dair Strateji Yol Xəritəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı).

Birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunmasının səmərəli formalarından biri də xarici və birgə müəssisələrin yaradılmasıdır. Xarici və birgə müəssisələrin yaradılması üçün amillər aşağıdakılardır:

- Maliyyə resurslarının əsasını təşkil edən ümumi milli məhsulda iqtisadiyyatın həcmnin olmaması.
- Qənaət olunmuş real pulun olmaması.
- Xarici resursları cəlb etmək üçün xarici valyutanın olmaması (Abbasov və b., 2011; s. 138).

Xarici və müştərək müəssisələr şəbəkəsinin inkişafı iqtisadi artıma töhfə verir, ümumi daxili məhsulun strukturuna müsbət təsir göstərir yerli xammaldan səmərəli

istifadəni təmin edir, həmçinin daxili bazarın keyfiyyətli mal və mallarla təmin olunmasına kömək edir. Xarici və birgə müəssisələrin fəaliyyəti maliyyə və maddi resurslardan birgə istifadə, bütün iqtisadi problemlərin birgə həlli əsasında qurulur.

Son 5 ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici və birgə müəssisələrin sayı və onlarda çalışan işçilərin sayı artmışdır. Amma bu illər üçün istehsal həcminin göstəricisi dinamik artımla xarakterizə olunmur. Bu fenomen global maliyyə böhranı ilə əlaqələndirilir. Bildiyiniz kimi, birbaşa xarici investisiyaların həcmi artdıqca, onların geri qaytarılma müddəti də artır. Odur ki ölkənin sosial-iqtisadi yüksəlişində müstəsna dəyər kəsb edən böyük xarici müəssisələrin yaradılmasını həvəsləndirmək lazımdır. Xarici və birgə müəssisələrə güzəştlər və dövlət dəstəyi təkcə birbaşa xarici investisiyaların cəlbi məqsədilə deyil, əsas etibarilə ölkənin iqtisadi inkişaf siyasətinin stimullaşdırılması məqsədilə həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, birbaşa xarici investisiyaların milli iqtisadiyyatın inkişafına qoyulan investisiyalar heç də həmişə müsbət dəyərə malik olmaya bilər. Hansı sənaye sahələrinin, hansı növ məhsulların istehsalının birbaşa xarici investisiyaya ehtiyacı olduğunu dəqiq müəyyən etmək lazımdır. Məsələn, innovativ məhsulların istehsalı birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün daha cəlbedici və məqsədəuyğun hesab edilir (Яхяева,2019).

2.2. Azərbaycanca xarici investisiya cəlb edilməsinin əhəmiyyəti.

Həm bir çox ölkələrin, həm də Azərbaycanın davamlı sosial və iqtisadi inkişafı məqsədilə bu gün BXİ-nin cəlb edilməsi çox vacibdir. Lakin bəzi obyektiv səbəblərdən Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna yatırılan investisiyaların həcmi o qədər də böyük deyildi. Son illər BXİ axınının stimullaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər görülsə də, bu sahədə problemlər hələ də qalmaqdadır. Qeyri-neft sektorunun, xüsusilə kənd təsərrüfatının, xidmət sektorunun, bank sektorunun investisiyaya xüsusi ehtiyacı var.

Regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının ikinci ilinə həsr olunmuş konfransda Prezident İlham Əliyev qeyd etdi: “Artıq investisiyaların təşviqi sistemi yaradılıb və həyata keçirilir. Müvafiq qərar qəbul edilib. Biz daha çox xarici sərmayə cəlb etməliyik və biz əsas diqqəti qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsinə, ixrac yönümlü məhsulların istehsalına yönəltməsinə diqqət yetirməliyik. Ölkəmiz üçün ən vacib məsələlərdən biri də neft və qazdan asılılığımızı azaltmaqdır. Bununla belə, neft-qaz iqtisadiyyatımız regionun enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynamağa davam edəcək, lakin bu, artıq iqtisadiyyatımız üçün prioritet deyil.” Son illər Azərbaycanda yaradılmış əlverişli biznes mühiti ölkədə iqtisadi fəallığın artmasına, xarici kapitalın iştirakı ilə müxtəlif müəssisələrin yaradılmasına, ölkəmizə investisiyaların artmasına şərait yaradıb. Bu uğurların əldə edilməsində dövlət dəstəyi mexanizmləri mühüm rol oynayır (<https://president.az/az/articles/view/17585>).

Həyata keçirilən tədbirlərlə yanaşı, normativ-hüquqi bazanın gücləndirilməsi və beynəlxalq müqavilələrin bağlanması xarici investorlar üçün etibarlı biznes mühitinin yaradılmasına öz töhfəsini verir. Belə ki, Azərbaycan dünyanın 46 ölkəsi ilə investisiyaların qarşılıqlı qorunması və təşviqi haqqında, 55 ölkə ilə isə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında sazişlər imzalayıb (<https://www.taxes.gov.az/az/page/ikiqat-vergitutmanin-aradan-qaldirilmasina-dair-beynelxalq-sazisler>). Azərbaycan həm də xarici sahibkarların hüquqlarının müdafiəsi üzrə beynəlxalq konvensiyaların üzvüdür. Ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların

cəlb edilməsi Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Son 20 ildə cəlb olunmuş investisiyaların ümumi həcmi 190 milyard ABŞ dolları təşkil edib ki, onların da təxminən yarısı sənayenin müxtəlif sahələrinin inkişafına yönəlmiş xarici investisiyalardır. Xarici investorların Azərbaycanda fəallığını ölkədə cəlbədiçi investisiya mühitinin olması da təsdiq edə bilər. Son illər Azərbaycanın investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də xüsusi qeyd olunub.

Cədvəl 1: Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmuş Birbaşa Xarici Investisiyalar

Dövlətlərin adı	2020-ci il		2021-ci il	
	Məbləğ, min \$	Xüsusi çəkisi, %	Məbləğ, min \$	Xüsusi çəkisi, %
Birləşmiş Krallıq	1.680.899	37,1	1.586.614	33,1
Türkiyə	577.993	12,8	700.186	14,6
ABŞ	475.245	10,5	507.391	10,6
Malayziya	311.799	6,9	416.620	8,7
Kipr	227.476	5,0	317.602	6,6
Yaponiya	343.651	7,6	289.505	6,0
İran	200.571	4,4	268.593	5,6
Norveç	195.170	4,3	163.038	3,4
Gürcüstan	29.109	0,6	82.442	1,7
BƏƏ	26.852	0,6	71.070	1,5
Digər	458.939	10,0	392.211	8,2
Cəm	4.527.706	100,0	4.795.271	100,0

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı

(<https://uploads.cbar.az/assets/9df9e9575451c8f98e290c42a.xlsx>)

Neft-qaz sektoru tarixən xarici investisiyaların ən böyük hissəsini cəlb etdiyi halda, Azərbaycan hökuməti iqtisadiyyatı şaxələndirmək üçün dörd qeyri-neft sektorunu hədəfləyib: kənd təsərrüfatı, turizm, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) və nəqliyyat/logistika. Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması və ümumi iqtisadiyyatda islahatların aparılması üçün son illərdə görülən tədbirlərə artıq biznes lisenziya kateqoriyalarının ləğvi, məşhur “Azərbaycan Xidmət və Qiymətləndirmə Şəbəkəsi (ASAN)” dövlət xidmət mərkəzlərinin lisenziyalaşdırma səlahiyyəti ilə səlahiyyətlərinin artırılması, gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi,

bəzi biznes yoxlamalarının dayandırılması və vergi rejiminin islahatı həmçinin daxil edilmişdir (ASAN Biznes Konsepsiya Sənədi).

Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu İxrac potensialının artırılması və xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə 2003-cü ildə yaradılmış (AZPROMO) dövlət dəstəyi tədbirlərindən biridir. AZPROMO xarici investorların ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrinə, xüsusilə qeyri-neft sektoruna cəlb edilməsi istiqamətində çoxşaxəli işlər həyata keçirir. Azərbaycanı bütün regionda investisiya üçün ən cəlbedici sahə kimi təqdim etmək, biznesə başlamaq və inkişaf etdirmək sahəsində xarici sahibkarlara xidmət göstərmək, ölkəmizin investisiya imkanlarını potensial xarici investorlara təqdim etmək, investisiyaların cəlb edilməsində ən qabaqcıl ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi investisiyalar və bu əsasda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması üçün təkliflər hazırlamaq bu qurumun əsas vəzifələrindən biridir (<https://azpromo.az/az/page/haqqimizda/azpromo>).

Məsələn, AZPROMO yerli iş adamları tərəfindən təqdim olunan və ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrini və xarici investisiyalar üçün prioritet sahələri əhatə edən prioritet investisiya layihələrini özündə əks etdirən “İnvestisiya layihələri toplusu” hazırlayıb. O, hər il yenilənir və İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, həmçinin AZPROMO-nun internet səhifələri və müxtəlif KİV-lər tərəfindən potensial investorlara təqdim olunur. Qeyd edək ki, AZPROMO-ya investisiya imkanları ilə bağlı xarici şirkətlərdən çoxsaylı müraciətlər daxil olur.

Azərbaycan, eləcə də yerli tərəfdaşlar axtarışındadır. Potensial investorların müraciətləri cavablandırılır, yerli tərəfdaşların axtarışına və onlarla tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulmasına dəstək verilir. AZPROMO vasitəsilə tərəfdaşlıq əlaqələri qurmuş xarici və yerli şirkətlər arasında səmərəli və məhsuldar əməkdaşlıq həyata keçirilir. Onu da qeyd edək ki, AZPROMO-nun bir sıra xarici ölkələrdə, o cümlədən ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya, Avstriya, ABŞ-da filialları mövcuddur. İndiyədək 37 müxtəlif ölkədən 80 təşkilatla fəal əməkdaşlıq memorandumu imzalanıb. 2014-cü ildə yerli qeyri-əmtəə məhsullarının ixracına operativ dəstək vermək məqsədilə AZPROMO tərəfindən “İxracatçılar Klubu” yaradılıb. “İxracatçılar Klubu” çərçivəsində ixrac etmək istəyən dövlət qurumlarının iştirakı

ilə ixracatçılarla mütəmadi olaraq müxtəlif görüşlər təşkil olunur. Belə tədbirlərin keçirilməsində məqsəd ixrac zamanı yaranan maneələri və çətinlikləri aradan qaldırmaq, ixrac prosesində iştirak edən sahibkarların rəy və təkliflərini dinləməkdir. Hazırda İxracatçılar Klubunun 150-yə yaxın üzvü var (<https://azpromo.az/az/page/layiheler/ixracatcilar-klubu>).

Dünya Bankının “Doing Business 2020” hesabatında Azərbaycan 78,5 balla 191 ölkə arasında 28-ci yerdədir. “Doing business” hesabatına əsasən, bütövlükdə Azərbaycan Respublikasında biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər planı qəbul edilib ki, bu da müvafiq olaraq ixracın artmasına və XBI-nin cəlb edilməsinə təsir göstərəcək.

Tədbirlər Planı çərçivəsində 9 istiqamət üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

1) Tikintiyə icazələrin verilməsi. Tikintiyə icazə üçün müraciət üçün elektron sistemin yaradılması, icazələrin verilməsi ilə məşğul olan bütün orqanlarda elektron məlumat mübadiləsinin təmin edilməsi. “Vahid pəncərə” sistemi əsasında tikintiyə icazələrin verilməsinin təmin edilməsi (tikinti zamanı texniki şərtlərin, müxtəlif qurumların rəylərinin və layihənin ekspert qiymətləndirilməsinin icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən alınması) və alacaq şəxslərin kifayət qədər sayda formalaşdırılması.

2) Kredit alınması. Özəl kredit bürolarının yaradılması və qeydiyyatının təmin edilməsi. Pərakəndə satıcılardan və kommunal xidmətlərdən alınan məlumatların kredit bürolarının məlumat bazasına inteqrasiyası, daşınmaz əmlakın reyestrinin yaradılması və Doing Business sualları baxımından mexanizmin təkmilləşdirilməsi.

3) Kiçik investorların maraqlarının qorunması. Kiçik investorların hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı qanunvericiliyin şərh sahəsində ictimai tədbirlərin təşkili. Doing Business məsələləri baxımından qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və yenidən təhlili.

4) Vergilərin ödənilməsi. Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərin “Doing Business” tələbləri baxımından qiymətləndirilməsi və müvafiq olaraq Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik və əlavələr təklifi. ƏDV-nin qaytarılması mexanizminin

təkmilləşdirilməsi. Vergi ödənişlərinin vaxtının azaldılması məqsədilə elektronlaşdırma səviyyəsinin artırılması. Vergi ödəyicisinə daha çox vergi, faiz və maliyyə sanksiyalarının qaytarılması üçün müraciət sisteminin elektronlaşdırılması.

5) Sərhəddə ticarət. Yaşıl dəhliz sistemindən kifayət qədər sayda istifadəçinin formalaşdırılması. Gömrük rəsmiləşdirilməsi üçün tələb olunan sənədlərin sayının azaldılması. Elektron formada gömrük ödənişləri sisteminin yaradılması. Azexport.az portalı vasitəsilə ixrac üçün tələb olunan elektron formada sertifikatların verilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi.

6) Elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma. Texniki şərtlərin alınması üçün elektron arayış sisteminin formalaşdırılması. Enerji təchizatının pozulma mexanizminin təkmilləşdirilməsi, enerji paylama sistemlərinin xəritəsinin yaradılmasında Coğrafi İnformasiya Sisteminin (CİS) tətbiqi.

7) Daşınmaz əmlakın qeydiyyatı. Elektron emissiya sistemindən kifayət qədər sayda istifadəçinin formalaşdırılması Bakı şəhərində kadastr və elektron uçotun aparılmasının sürətləndirilməsi. Hüquqların dövlət qeydiyyatına alınması üçün müraciətlərin 1 iş günü müddətində sürətləndirilmiş qeydiyyatının həyata keçirilməsi üçün müvafiq mexanizmin yaradılması.

8) Müqavilələrin icrası. İnzibati və iqtisadi məhkəmələrə onlayn müraciət sisteminin yaradılması və istifadəçilərin sayının formalaşdırılması.

9) “Doing Business” məsələləri baxımından inzibati qanunvericiliyin yenidən təhlili və təkmilləşdirilməsi (<https://azranking.az/action-plans>).

Müəyyən edilmişdir ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində sahibkarlığın əsas məqsədi maksimum mənfəət əldə etməkdir. Bu vəzifə təsərrüfat subyektlərinin investisiya potensialının gücləndirilməsinə nail olur. Müəssisələrin investisiya potensialını gücləndirmək üçün xarici və daxili mühitin şərtlərini və amillərini nəzərə almaqla onların investorlar üçün investisiya cəlbediciliyi səviyyəsini yüksəltmək lazımdır. Hökumət ölkənin xarici investorlar üçün cəlbediciliyini artırmaq üçün lazımi tədbirlər görür. Bu baxımdan, özəlləşdirmə birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə daxil olmasını təmin edən mühüm vasitələrdən biri hesab olunur. Bundan əlavə, yerli istehsalın inkişafı da vəsait axınının başqa variantıdır.

Bu baxımdan Azərbaycan hökuməti neft və qaz gəlirlərini daha da qeyri-neft sektoruna köçürməyə çalışır, çünki bu sektorun inkişafı Azərbaycanın idxaldan asılı olmamasına imkan verəcək. Bundan əlavə, mövcud iqtisadi prosesləri nəzərə alsaq, milli valyutanın, manatın məzənnəsinin aşağı olması və ixtisaslaşmış kadrların olması səbəbindən Azərbaycana investisiya yatırmaq da sərfəlidir. İnvestorların, o cümlədən xarici investorların cəlb edilməsində əsas problem investisiya qanunvericiliyinin qeyri-sabitliyi və vergi sisteminin mürəkkəbliyidir. Həmçinin, investisiya bazarı qeyri-şəffafdır və onun vəziyyəti barəsində inanılacaq informasiya tapmaq qeyri mümkündür. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün dövlət başçısı investisiya qanunvericiliyinin davamlılığını və mürəkkəbliyini təmin etməyi qarşıya məqsəd qoyub. Qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin müasir proseduru iş adamlarının gözləntilərinə və maraqlarına bərabər olacaq birbaşa fəaliyyət qanunlarının işlənilib hazırlanmasını təmin etməlidir. Həmçinin milli resurslar hesabına investisiya fəaliyyətinin müəyyən edilmiş parametrlərinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan təşkilati qərarlar qəbul edilmişdir. Əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların artım templəri, investisiyaların həcmi, investisiyaların kreditləşdirilməsi üzrə bankların qarşısında duran vəzifələr, ən mühüm investisiya layihələrinin siyahısı təsdiq edilib.

İnvestisiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi deyildikdə ölkədə vahid iqtisadi, elmi-texniki və sosial siyasətin həyata keçirilməsi üçün kompleks tədbirlər sistemi anlaşılır. Bu tədbirlərin maliyyələşməsi dövlət, yerli büdcələr və öz vəsaitləri ilə həyata keçirilir. İnvestisiyalar əsasən ölkənin sosial tələbatının ödənilməsinə, iqtisadiyyatın strateji sahələrinin inkişafına yönəldilir. Respublikada investisiyalar mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, fəaliyyət göstərdikləri ölkənin qanunları ilə tənzimlənilir. Dövlət həm də respublikanın sosial-iqtisadi inkişafına nəzarət edir və xalq təsərrüfatında lazımi proporsiyalar müəyyən edir, həmçinin onun istehsal və sosial infrastrukturunun formalaşmasına öz töhfəsini verir. Məlumdur ki, istənilən sənaye və sosial sahənin yaradılması, yenidən qurulması və genişləndirilməsi, beləliklə, əhalinin məşğulluğunun yaradılması düzgün investisiya qoyuluşunu və ondan daha səmərəli istifadəni tələb edir. Bunun üçün ölkədə lazımi maliyyə və

maddi imkanlar olmalıdır. Əks halda ölkəyə xarici investorların cəlb edilməsi milli iqtisadiyyatın inkişafını təmin etmək üçün zərurətdir. Odur ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublikamız xarici dövlətlərin maraqlarına və milli iqtisadiyyatımızın inkişafına müvafiq olaraq qarşılıqlı investisiyaları reallaşdırmaq imkanına malikdir. Ölkədə makroiqtisadi göstəricilərin artması daxili məhsulun strukturunda əhəmiyyətli sahələrin rolunun və vacibliyinin artmasını tələb edir. Bu baxımdan respublikaya xarici investisiyaların artırılması və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, iqtisadi inkişafda lazımi proporsiyaların təmin edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir (Əzizova.G,2009).

İnvestisiya cəlbediciliyini artırmaq üçün xarici vətəndaşların Azərbaycan ərazisində qeydiyyatla alınması və yerləşdirilməsi prosesini daha da sadələşdirmək lazımdır. Bu, yeni investisiya axınının cəlb edilməsinə və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafına təkan verəcək. Hökumət ölkənin xarici investorlar üçün cəlbediciliyini artırmaq üçün kəskin tədbirlər görür. Bu baxımdan, özəlləşdirmə birbaşa xarici investisiyaların ölkəyə daxil olmasını təmin edən mühüm vasitələrdən biri hesab olunur. Bundan əlavə, yerli istehsalın inkişafı da vəsait axınının başqa variantıdır. Bu baxımdan Azərbaycan hökuməti neft və qaz gəlirlərini daha da qeyri-neft sektoruna köçürməyə çalışır, çünki bu sektorun inkişafı Azərbaycanın idxaldan asılı olmamasına imkan verəcək. Bundan əlavə, mövcud iqtisadi prosesləri nəzərə alsaq, milli valyutanın, manatın məzənnəsinin aşağı olması və ixtisaslı kadrların olması səbəbindən Azərbaycana investisiya yatırmaq da sərfəlidir. Azərbaycan nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına da diqqət yetirir. Son illər dövlət tərəfindən dəniz, dəmir yolu, avtomobil yolu və sosial infrastrukturun inkişafına milyardlarla vəsait qoyulub, hər bir ölkəyə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün yaxşı inkişaf etmiş infrastruktur və yaxşı biznes mühiti əsas şərtidir. Azərbaycan öz ərazisindən tranzit keçən yüklərin dəmir yolları, dəniz nəqliyyatı, limanlar və terminallar vasitəsilə daşınmasında da “bir pəncərə” prinsipini tətbiq edir. Bu cür tədbirlər Azərbaycanın xarici investorlar üçün cəlbediciliyinin daha da artırılmasına və investisiya üçün “qapıların” açılmasına yönəlib. Bu gün dünyada investisiyalar uğrunda mübarizə güclənir və Azərbaycan da öz payı uğrunda mübarizə aparmalı

olacaq (<http://www.e-qanun.az/framework/15605>).

2.3 Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində investisiyalar mühitinin formalaşma xüsusiyyətləri.

2020-ci ilin noyabrında Azərbaycan və Ermənistan arasında münaqişənin sona çatması regionda təhlükəsizliyin, sabitliyin, rifahın və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşmasına, ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat vasitələrinin istifadəsinə böyük təkan verir (The scientific heritage No 82,2022, p.19). Respublika Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2021-ci ilin yanvar-oktyabr aylarında ümumi daxili məhsulun artımı 4,9 faiz, qeyri-neft sektoru isə 5,9 faiz artıb. Adambaşına düşən ÜDM 7148 manat və ya 4205 dollar, nominal ÜDM-in həcmi isə 71,6 milyard manata çatıb. ÜDM-in strukturunda sənayenin 40,8 faizini, ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmirinin 10,3 faizini, nəqliyyat və anbar təsərrüfatının 7,1 faizini, tikintinin 5 faizini, kənd və meşə təsərrüfatının, balıqçılığın 6,7 faizini, informasiya və rabitə sektorunun payına düşüb. 1,8%, turistlərin yerləşdirilməsi və iaşə obyektləri sahəsində - 1,2%, digər sektorlar üzrə - 18,2%, idxal və mallara xalis vergilər - 8,9% (The scientific heritage No 82,2022, p.19). Şübhəsiz qeyd etmək olar ki, Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun iqtisadi potensialından istifadə respublikada yuxarıda göstərilən göstəricilərin səviyyəsini xeyli yüksəltməyə imkan verə bilərdi. Qeyd etmək yerinə düşər ki, işğaldan əvvəl Qarabağ Azərbaycanın ümumi buğda səviyyəsinin 15%-ə qədərini təmin edərək, bu ərazilərdə üzümçülük məhsullarının payı 32%-ə çatırdı. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur Azərbaycanda bütün ət məhsullarının 15%-ə qədərini, südün 17%-dən çoxunu, yunun 20%-ni, yumurtanın 4%-ni verirdi. Bundan əlavə, iribuynuzlu mal-qaranın 15%-dən çoxu, xırdabuynuzlu mal-qaranın 19%-i bu ərazilərin payına düşmüşdür. Laçın, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl və Kəlbəcər rayonlarında heyvandarlıq kənd təsərrüfatında üstünlük təşkil edərək yerli büdcənin əhəmiyyətli hissəsini təşkil edirdi. İşğaldan əvvəl Ağdamda 17 sənaye müəssisəsi, o cümlədən dəzgahqayırma zavodu, taxıl və ət kombinatları, xalçaçılıq fabriki, traktor təmiri zavodu və bir çox başqa müəssisələr fəaliyyət göstərirdi. Onların hamısı

işğalçılar tərəfindən az qala yerlə-yeksan edilib. 2021-ci ilin noyabrında Franca-24 telekanalı tərəfindən yayılan hesabatda deyilir: “Şəhər o qədər dağıdılıb ki, onu bəzən “Qafqazın Xirosiması” adlandırırlar, bu gün o, “kabus şəhər”dir” (The scientific heritage No 82,2022, p.20). Münaqişə ölkələrindəki vəziyyət üzrə ixtisaslaşan işçi qrup Ermənistanın Azərbaycan ərazilərinin 20%-ni işğal etməsi nəticəsində dəymiş ziyanı 820 milyard dollara yaxın qiymətləndirib, lakin, bir çox ekspertlərin fikrincə zərər daha böyükdür.

Ötən müddətdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq sərəncamları ilə Qarabağın və Şərqi Zəngəzurun iqtisadiyyatının bərpa və inkişafı proqramları çərçivəsində Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan şəhərlərinin müfəssəl baş planları dövlət başçısının iştirakı ilə təqdimatı prosesində hazırlanıb ictimaiyyət tərəfindən bəyənilmişdir. Bütün bunlardan əlavə işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpa böyük həcmdə daxili və xarici investisiyalar tələb edilməsi qaçınılmaz hesab edilir. Ona görə də bu məqsədlər üçün 2021-ci ildə respublikanın dövlət büdcəsindən 1,29 milyard dollar, 2022-ci ildə isə 2,2 milyard dollara yaxın vəsait ayrılmışdır. Ekspertlərin fikrincə bu məbləğ bərpa edilməsi üçün kifayət hesab olunmur. Odur ki, regionunun dağılmış iqtisadiyyatını tam bərpa etmək üçün birgə müəssisələrin yaradılması yolu ilə xarici kapitalın cəlb edilməsi zəruridir.

Bu gün Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş torpaqlarında intensiv və sistemli şəkildə hava limanları, geniş avtomobil və dəmir yolları şəbəkəsi, “ağıllı şəhərlər” və “ağıllı kəndlər” salınır, kənd təsərrüfatına yararlı torpaqlar becərilir. Məmnuniyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, rayonda həyata keçirilən ilk iri layihələr 101 km uzunluğunda “Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa” marşrutu üzrə 4-6 zolaqlı “Qələbə” yolu və Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı olmuşdur. Füzuli hava limanı “Qarabağın dünyaya açılan qapısı” hesab olunur. Bu hava limanının açılışı 2021-ci il oktyabrın 26-da təyyarəsi Füzuli Beynəlxalq Hava Limanına enən ilk dövlət başçısı olan Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayir Ərdoğanın iştirakı ilə baş tutub. Bu hava limanı ilə yanaşı, Zəngilan və Laçın rayonlarında daha iki beynəlxalq hava limanının təməli qoyulub. 30 il ərzində erməni işğalçıları demək olar ki, bütün avtomobil və dəmir yollarını dağıdıblar. Qarabağın iqtisadiyyatını bərpa etmək, keçmiş qaçqın və

məcburi köçkünləri öz evlərinə qaytarmaq üçün ilk növbədə əvvəlki yollar bərpa edilərək yeni yolların çəkilməsinə ehtiyac var. Təsdiq olunmuş Baş Plana əsasən, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə 11 istiqamət üzrə 500 kilometr mərkəzi avtomobil yolunun tikintisi nəzərdə tutulub. Bununla yanaşı, Bərdə-Ağdam, Horadiz-Ağbənd-Naxçıvan-İldır dəmir yolu, eləcə də Horadiz-Füzuli-Şuşa yeni dəmir yolu yenidən qurulması olduqca zəruri hesab edilir.

Cədvəl 2: Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda yeni nəqliyyat kommunikasiyaları şəbəkəsi

Növ.	Adlandırılması	Ötürmə qabiliyyəti/ uzunluq	Uçuş zolağı/ hərəkət zolaqları
Hava limanı	Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı	İstismara verilib	3 km
	Zəngilan Beynəlxalq Hava Limanı	Tikint prosesi gedir	3 km
	Laçın Beynəlxalq Hava Limanı	Layihələndirmə mərhələsindədir	
	Kəlbəcər Hava Limanı	Layihələndirmə mərhələsindədir	
Avtomobil Yolları	“Zəfər” Yolu	101 km	4-6 zolaqlı
	Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa	81,6 km	4 zolaqlı
	Toğanalı-Kəlbəcər-İstisu	83 km	4 zolaqlı
	Kəlbəcər-Laçın	73 km	2 zolaqlı
	Horadiz-Naxçıvan-Ağbəndi	123,8 km	4-6 zolaqlı
	Talış-Tapqaraqoyunlu-Daşaltı	22 km	2 zolaqlı
	Xudafərin-Qubadlı-Laçın	70 km	4 zolaqlı
	Şükürbəyli-Cəbrayıl-Hadrut	43 km	4 zolaqlı
	Füzuli-Hadrut	13 km	4 zolaqlı
	Bərdə-Ağdam	45 km	4 zolaqlı
	Laçın şəhəri arxasından yeni alternativ yol	23 km	2 zolaqlı
Dəmir yolları	Bərdə-Ağdam	45 km	Tikintisi başa çatır
	Horadiz-Ağbənd-Naxçıvan-Iğdır (Zəngəzur koridoru ilə)	Məlumat yoxdur	Tikintisi planlaşdırılır
	Horadiz-Füzuli-Şuşa	Məlumat yoxdur	Tikintisi planlaşdırılır

Mənbə: The scientific heritage No 82,2022, p.27.

<https://en.calameo.com/read/00505976914843e678a16>

Qarabağda və Şərqi Zəngəzurda infrastrukturun inkişafı və iqtisadiyyatın bərpası çərçivəsində enerji obyektlərinin tikintisi çox mühüm yer tutur. Son bir ildə rayonda bir elektrik stansiyası və beş yarımstansiya tikilərək istifadəyə verilmiş, həmçinin yüksək gərginlikli elektrik xətti çəkilmişdir. Bu obyektlərdə 60-a yaxın insan işlə təmin olunub ki, onların da əksəriyyəti bu yerlərin yerli sakinləridir. Güləbird, Suqovuşan-1 və Suqovuşan-2 SES-lərin fəaliyyəti bərpa edilmiş, Şuşa,

Füzuli, Cəbrayıl və Kəlbəcər şəhərlərində yarımstansiyalar istifadəyə verilmişdir. Zəngilan, Laçın və Kəlbəcər rayonlarında su elektrik stansiyaları mərhələli şəkildə bərpa olunur. Bir müddət keçdikdən sonra “Xudafərin” ilə yanaşı “Qız Qalası” stansiyasından da 120 MVt alınması nəzərdə tutulur.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə alternativ və bərpa olunan enerji növlərini istehsal etmək imkanı mövcuddur. Odur ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2021-ci il mayın 3-də bu ərazilərdə Yaşıl Enerji Zonasının yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında sərəncamını imzalamışdır. Mütəxəssislərin ilkin hesablamalarına görə, bu ərazilərin günəş enerjisində potensialı 4000 MVt-dan, külək enerjisində isə 500 MVt-dan çoxdur. Azərbaycan Energetika Nazirliyinin məlumatına görə, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlı rayonları günəş enerjisi potensialına, Laçın və Kəlbəcərin dağlıq əraziləri isə külək potensialına malikdir. Regionun Tərtərçay, Bazarçay, Həkəriçay və başqa xırda çayları böyük hidroenergetika potensialına sahibdir. İlkin məlumatlara görə, bu ərazilərdə kiçik SES-lərin sayı 30 ədədə çatır, lakin onların əksəriyyəti əsaslı təmir tələb edir. İlkin məlumatlara görə, Kəlbəcərdə 3093 m³/gün, Şuşada isə 412 m³/gün termal su ehtiyatının olması ehtimal edilir. Regionun enerji potensialından səmərəli istifadə məqsədilə Azərbaycanın Energetika Nazirliyi ilə Yaponiyanın TEPSCO şirkəti arasında “Yaşıl enerji” zonasının yaradılması, bərpa olunan enerji mənbələrinin potensialından səmərəli istifadəni təmin etmək üçün azad edilmiş ərazilər, enerjiyə qənaət edən texnologiyalar, enerjinin idarə edilməsinə müasir yanaşmalar üzrə müvafiq konsepsiyanın və baş planın hazırlanmasını nəzərdə tutan müqavilə imzalanmışdır (<https://interfax.az/views/834190>).

Bundan əlavə, BP Green Energy şirkəti həmçinin Qarabağa sərmayə qoymağı planlaşdırmaqdadır. Sevindirici haldır ki, Azərbaycanda alternativ enerji layihələrinin həyata keçirilməsi digər nüfuzlu enerji şirkətləri üçün də cəlbedicidir. Bununla bağlı iki şirkət ACWA Power (Səudiyyə Ərəbistanı) və Masdar (BƏƏ) artıq Azərbaycanın Energetika Nazirliyi ilə icra sazişləri imzalayıb. İkitərəfli sazişlərin şərtlərinə əsasən, ACWA Power şirkəti 240 MVt gücündə külək elektrik stansiyası, Masdar şirkəti isə 200 MVt gücündə günəş elektrik stansiyası inşa

edəcək. Ümumilikdə regionun bu ən böyük stansiyaları ölkəyə illik 1,4 milyard kVt/saat elektrik enerjisi istehsalını təmin etməsini nəzərdə tutur (https://1news.az/news/20210601043004814_BR).

Bütün bunlar təcili olaraq mövcud normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bununla bağlı 2021-ci ilin mayında Milli Məclis “Elektrik enerjisi istehsalında bərpa olunan mənbələrdən istifadə haqqında” qanun layihəsini baxılmaq üçün təqdim edib. Qanun parlament tərəfindən qəbul olunduqdan və respublika prezidenti tərəfindən təsdiq edildikdən sonra investorlar üçün “yaşıl yol” açılacağı gözlənilir. Qanun layihəsinə uyğun olaraq, 2030-cu ilə qədər ölkənin ümumi elektrik enerjisi istehsalında “yaşıl enerji”nin payı 30% təşkil etməlidir (https://1news.az/news/20210601043004814_BR).

Bütün bu faktlar onu göstərir ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdan Azərbaycan enerjisinin yeni erası başlayır. Bu regionların iqtisadiyyatının inkişafı üçün strateji prioritetlərdən biri də sənaye parkları və xidmət sahələri, “ağıllı şəhər”, “ağıllı kənd”, kənd təsərrüfatının xüsusi yer tutduğu geniş innovativ infrastruktur şəbəkəsinin (park, birgə müəssisələr, klasterlər, texnoparklar, azad iqtisadi zonalar) yaradılmasıdır. Bu infrastrukturular iqtisadi-coğrafi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla İnzibati regionların inkişafı üzrə təsdiq edilmiş Baş Plan əsasında yaradılır. 2021-ci ilin əvvəlində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva tərəfindən Ağdam və Cəbrayıl rayonlarında sənaye parklarının, Zəngilan rayonunda isə “Dostluq” Aqroparkının təməli qoyulub. Onların xüsusiyyətləri və təyinatı haqqında məlumat Cədvəl 3-də öz əksini tapıb.

“Ağıllı kənd” konsepsiyası Zəngilan rayonunun üç kəndində (Ağalı-1, Ağalı-2, Ağalı-3) uğurla həyata keçirilir və tamamlanmağa hazırdır. Layihənin müəllifləri Rəşad Mehdiyev, Türkiyə tərəfdən isə Xairi Baysakdır. Bu layihə 200 yaşayış binası, istehsalat, sosial xidmətlər, kommunal xidmətlər (İKT texnologiyalarının geniş şəbəkəsi, işıqlandırma, idarəetmə sistemi və digər smart kənd infrastrukturuları) və alternativ enerjiden ibarət beş əsas komponentdən ibarətdir. Bütün bunlarla yanaşı, kəndlərdə də müasir tipli məktəblər, poliklinikalar, uşaq bağçaları, elektron hökumət mərkəzləri tikilib, turizm infrastrukturu yaradılıb. Kəndlərdəki bütün bu

obyektlər alternativ enerji mənbələrindən elektrik enerjisi ilə təmin olunacaq. Bu unikal layihənin həyata keçirilməsində Türkiyə, İtaliya və Çin şirkətləri iştirak edir (<https://interfax.az/views/833361>). Bu kəndlərə 1400-ə yaxın insanın mərhələli şəkildə köçürülməsi nəzərdə tutulur. İlk növbədə icra hakimiyyətinin, məktəblərin, xəstəxanaların, bazarların işçilərinin köçürülməsi nəzərdə tutulur. Sevindirici haldır ki, özünüməşğulluq proqramı çərçivəsində Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi, Dövlət Məşğulluq Agentliyi, Aqrar Xidmətlər Agentliyi və digər maraqlı qurumlar tərəfindən 30 nəfər fərdi və kiçik sahibkar arasında Ağalı kəndində birgə treninqlərin keçirilməsinə başlanılıb. Həmin qurumlardan sahibkarlara avtoservis avadanlıqları, məişət maşınlarının təmiri, gözəllik salonu, bərbər dəsti, tikmə maşınları, ağac emalı maşınları, o cümlədən çörək məmulatlarının istehsalı üçün avadanlıqlar pulsuz verilmişdir (<http://www.xalqqazeti.com/mo-bile/az/news/91217>).

Növbəti “ağıllı kənd” layihəsi Füzuli rayonunun Dövlətyarlı kəndində həyata keçiriləcək. Bu kəndin təməli 2021-ci il oktyabrın 17-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva tərəfindən qoyulub. Ağıllı kənd layihəsinə görə, yaşıl və alternativ enerji ilə birlikdə ağıllı idarəetmə sistemindən də istifadə olunacaq. İlk mərhələdə 450 üç, dörd və beş otaqlı yaşayış binalarının tikintisi nəzərdə tutulur. Burada məktəb, uşaq bağçası, market tikiləcək. Ağıllı əkin sahələri bu kəndin ətrafında yerləşəcək. Kənddə kartofçuluq (dəyər zənciri üzrə) sahəsində biznes layihələri həyata keçiriləcək, burada 10 daimi və 300 yeni iş yeri açılacaqdır. Kənddə “ağıllı akvakultura sistemləri”nin tətbiqi ilə ixracyönümlü balıqçılıq təsərrüfatının, eləcə də quşçuluq təsərrüfatının yaradılması, burada 85 iş yerinin yaradılması da nəzərdə tutulub. “Ağıllı” turizm həlləri əsasında kənd turizmi infrastrukturuları və mehmanxana şəbəkəsinin yaradılması formalaşdırılır. “Ağıllı kənd”in tikintisi zamanı kompleks yanaşmadan istifadə edilir. Beləliklə, öz torpaqlarına qayıdan insanların çoxu əkinçiliklə məşğul olacaq. Hər bir “ağıllı kənd” ərazinin xüsusiyyətləri, insanların mentaliteti, insanların adət-ənənələri və vərdisləri nəzərə alınmaqla yaradılır. Bir sözlə, Qarabağda Azərbaycan mədəniyyətinə xas ab-havada “ağıllı kənd” yaradılır.

Cədvəl 3: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında sənaye parkları və aqroparklar

Adı	Xüsusiyyətləri və təyinatları
Ağdam Sənaye Parkı	Parkın ərazisi 190 hektar ərazini tutur. Parkın tərkibinə yeyinti sənayesi müəssisələri, kiçik, iri və xidmət müəssisələri, ağır avtomobil parkı, tikinti materiallarının satışı bazası, həmçinin sosial-texniki sahələr daxildir. Parkda materiallar, meyvə-tərəvəz konservləri, ət və süd məhsulları, şərablar, yem istehsalı, o cümlədən gübrə istehsalı və emalı, kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması, xidmət sahələri, eləcə də 33 müəssisənin yaradılması nəzərdə tutulur. Parkın rezidentlərinin investisiyalarının həcmi 110 milyon manat təşkil edəcək.
Cəbrayıl rayonunda Sənaye Parkı və Araz Vadisi İqtisadi Zonası	Park 200 hektar ərazini əhatə edir. O, kənd təsərrüfatı, sənaye, sosial və texniki zonalara bölünəcək. Parkda logistika və ticarət mərkəzi, anbar kompleksləri, topdan və pərakəndə satış obyektləri, ağır avtomobil parkı, gömrük, yanacaqdoldurma məntəqələri, avtomobil və digər avadanlıqların təmiri məntəqələri yaradılacaq. Parkda müxtəlif ligaturların, metal konstruksiyaların tikintisi üçün üzlük və izolyasiya materiallarının istehsalı, kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması, meyvə-tərəvəz konservlərinin, süd və ət məhsullarının istehsalı və emalı müəssisəsinin təşkili nəzərdə tutulur. Yem, gübrə istehsalı, ipəkçilik müəssisələri, soyuducu kameralar, kiçik istehsal və xidmət sahələri. Parkın sosial zonasında 150 nəfərlik konteyner şəhəri salınacaq. Burada parkın rəhbərliyi və sakinlər üçün inzibati binalar, inzibati heyət, rezident mühəndislər və tikinti aparıcı inşaatçılar üçün yaşayış binaları və xidmət obyektləri, tibb məntəqəsi, idman meydançası və digər infrastruktur yaradılacaq.
Zəngilan rayonunda "Dostluq Aqroparkı"	Park Türkiyə və Azərbaycandan olan investorlar tərəfindən yaradılıb. Aqroparkda 4000 baş iribuynuzlu heyvan yetişdiriləcək, kənd təsərrüfatı məhsulları və digər layihələr istehsal olunacaq. İnzibati binalar, sosial obyektlər, istirahət guşələri, işçilər üçün yaşayış məskənləri, o cümlədən qapalı və yarıaçıq heyvandarlıq kompleksləri tikiləcək. Aqroparkda bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının istehsalı nəzərdə tutulur.
Qeyd: Sənaye parklarının rezidentləri gəlir vergisindən, torpaq və əmlak vergisindən, istehsal məqsədləri üçün idxal olunan maşın, qurğu və texnoloji avadanlıqların idxalına görə 10 il müddətinə ƏDV-dən və texnoloji avadanlıq və qurğulara görə gömrük idxal rüsumundan 7 il müddətində azad edilir.	

Mənbə: The scientific heritage No 82,2022, p.30.
<https://en.calameo.com/read/00505976914843e678a16>

Yaxın gələcəkdə rayonda üzümçülük, heyvandarlıq, ipəkçilik, taxılçılıq, pambıqçılıq, çuğundurçuluq və s. inkişaf etdiriləcəkdir. Bu isə öz növbəsində idxalı əvəz edən və ixrac oluna bilən məhsullar istehsal edən kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin inkişafına töhfə verəcək. Bu proses artıq başlayıb. Belə ki, mina və mərmilərdən təmizlənmiş torpaqda buğda, şəkər çuğunduru səpini aparılır, qoyunlar otlaqlarda, çoxlu sayda dərman bitkiləri olan dağlıq ərazidə otarılır, yüksək keyfiyyətli ətirli bal toplamaq üçün arılar yetişdirilir. İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə ekoloji tarazlığın bərpası istiqamətində tədbirlər davam etdirilir, Heydər

Əliyev Fondunun layihəsi çərçivəsində “Regional İnkişaf” İctimai Birliyinin könüllü gəncləri Topxana meşəsində, Cıdır düzündə ağac əkmiş, 100 kq palıd toxumu səpmişdir. Ağdam sənaye parkının ətrafında günəş enerjisi ilə işləyən damcıyla suvarılacaq meşə zolağı salınıb. Belə görünür ki, dəyər zənciri üzrə yüksək yekun nəticələrə nail olmaq üçün regionlarda daha geniş innovativ infrastruktur şəbəkəsini - aqroparklar, texnoparklar, sənaye məhəllələri, müştərək müəssisələr, klasterlər, azad iqtisadi zonalar, eləcə də aqroparklar yaratmağa ehtiyac yaranacaq (The scientific heritage No 82,2022).

Müzakirə olunan əsas məsələlərdən biri də Zəngəzur dəhlizinin açılması məsələsidir. Zəngəzur dəhlizinin açılması Azərbaycan üçün çoxlu üstünlüklər yaradacaq. Yeni dəhliz Naxçıvanla birbaşa quru əlaqəni bərpa edəcək və Ermənistanın 30 illik blokadasına son qoyacaq. Sovet dövründə Zəngəzurdan keçən və Azərbaycanı Naxçıvanla birləşdirən, sənişinlərin və yüklərin daşınması üçün fəal istifadə olunan dəmir yolu mövcud idi. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi başlayandan sonra bu cür nəqliyyat əlaqələri aradan qaldırıldı və Azərbaycan Naxçıvanla birbaşa quru əlaqəsini itirdi. Bu, Naxçıvanda uzun müddət ərzaq və digər məhsulların qıtlığına səbəb oldu. Ona görə də Azərbaycan Naxçıvanla quru və ya hava yolu ilə İran, Gürcüstan və Türkiyə əraziləri vasitəsilə əlaqə yaratmalı oldu. Türkiyə üzərindən Naxçıvana marşrut daha uzun olduğundan və üçüncü dövlətlərin ərazisindən keçdiyindən Naxçıvanla quru əlaqəsi daha çox İran üzərindən qurulmuşdur (Zəngəzur dəhlizi ilə Türkiyəyə olan məsafə Bakı-Tbilisi-Qarsdan 340 km qısa olacaqdır). Ona görə də Naxçıvanla birbaşa əlaqənin yaradılması muxtar respublikanın sosial-iqtisadi inkişafına mühüm təsir göstərəcək. Zəngəzur dəhlizinin açılması Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafına da böyük töhfə verəcək. Naxçıvanın blokadaya alınması və Azərbaycanın Naxçıvanla əlaqədə İrandan asılı olması da İrana vəziyyətdən siyasi təzyiqlə vasitəsi kimi istifadə etməyə imkan verirdi ki, bu da Naxçıvanın iqtisadi təhlükəsizliyi ilə bağlı risklər yaradırdı. Zəngəzur dəhlizinin açılması həm Naxçıvan, həm də Zəngilan rayonlarının iqtisadi cəhətdən inkişafına imkan verəcək. Gələcəkdə bu imkanlardan istifadə Azərbaycanın regionda geoiqtisadi mövqeyini daha da gücləndirə bilər. Bəzi ekspertlər hesab edir

ki, Zəngəzur dəhlizinin yaradılması BTQ dəmir yolunun əhəmiyyətini azaldacaq. Bununla belə, Azərbaycanın Zəngəzur dəhlizinin yaradılmasında məqsədi BTQ-ni istifadəsiz qoymamaqdır, çünki hər iki yol Azərbaycan üçün vacibdir və yeni dəhliz Azərbaycanın strateji əhəmiyyət daşıyan dəhlizinin diversifikasiyasına xidmət edəcəkdir. BTQ həmçinin Qara dəniz limanlarına daha qısa çıxışı təmin edir. Buna baxmayaraq, Orta Dəhlizlə daşınan yüklərin həcmi ildən-ilə artır. Odur ki, gələcəkdə artan həcmdə yüklərin davamlı şəkildə daşınması üçün iki istiqamətin olması daha səmərəli olması hesab edilir (<https://aircenter.az/uploads/files/Zangezur%20Corridor.pdf>.)

FƏSİL III. AZƏRBAYCANIN İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRİNİN YENİDƏN QURULMASINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN CƏLBƏDİCİLİYİNİN ARTIRILMASININ ƏSAS YOLLARI

3.1. Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərdə investisiyalardan istifadənin prioritet istiqamətləri.

Qarabağ bölgəsi qədim tarixə, nadir maddi-mədəni irsə, zəngin flora və faunaya, müxtəlif yeraltı və yeraltı sərvətlərə malik olmaqla təkcə Azərbaycan deyil, bütün Cənubi Qafqazın ən mühüm bölgələrindən biridir. Ölkəmizin ayrılmaz hissəsi Qarabağımız otuz il ərzində işğalı dağıdıcı iqtisadi ziyan və mədəni dağıntılar vurub. Ərazi bütövlüyümüzün təmin edilməsi xalqımızın çoxəsrlik tarixində mühüm yer tutur. Azərbaycan xalqı dövlət sərhədlərini bərpa etməklə ötən əsrdə ən böyük hərbi və diplomatik qələbəyə nail olub. Qələbəni əbədiləşdirmək üçün öz doğma yurdlarından məcburi köçkün düşmüş insanların geri qayıtması təmin edilməlidir. Bu Böyük Qayıdış həm soydaşlarımızın işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə davamlı məskunlaşması, həm də bu ərazilərin inkişaf etməsi ölkənin iqtisadi fəaliyyətinə inteqrasiyası üçün körpü rolunu oynayacaq. İşğal olunmuş ərazilərin azad edilməsi iqtisadi əlaqələrin bərpasına, hərtərəfli elmi tədqiqatların aparılmasına, eləcə də bu ərazilərin zəngin tarix və mədəniyyət abidələrinin bərpasına geniş imkanlar yaradır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sənayenin inkişaf mərhələləri və artım templəri ölkənin gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir. Aparıcı yüksək texnologiyalı və əmək tutumlu müəssisələr ölkənin daxili inkişafından asılıdır. Yeni sənaye müəssisəsinin yaradılması və onun yüksək ekoloji tələblərə cavab verməsi üçün istifadəsi diqqət mərkəzində olmalıdır.

İndi azad olunmuş ərazilər böyük tikinti meydançasını andırır. Bir tərəfdən yeni infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi üçün etibarlı əsaslar qoyulur, digər tərəfdən isə beynəlxalq standartlar əsasında hazırlanmış müasir layihələr istifadəyə verilir. Xüsusi vurğulanmalıdır ki, bu regionlarda iqtisadiyyat aşağıdakı altı əsas istiqamət üzrə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığı əsasında inkişaf edilməsi nəzərdə

tutulub:

- Mədən sənayesi;
- Yüngül və qida sənayesi;
- Kənd təsərrüfatı biznesi;
- "Yaşıl Enerji";
- Nəqliyyat və anbar logistikası;
- Turizm.

Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin məlumatına görə, bu iqtisadi rayonlarda 167 faydalı qazıntı yatağı mövcuddur. Bu rayonlarda 140 milyon ton əhəng, 90 milyon ton gil, 130 milyon kubmetr soda istehsalı üçün əhəngdaşı, 140,1 milyon ton sement xammalı, 2,1 milyon kubmetr pemza, 2,1 milyon kubmetr qızıl ehtiyatı var mövcuddur.

Cədvəl 4: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında faydalı qazıntıların təsnifatı

Rayon Adı	Faydalı qazıntıların növü
Ağdərə	Qızıl, qurğuşun, sink, mis, mişar daşı, gil gips.
Şuşa	Üzlü daş, gil, tikinti daşı.
Xocalı	Gil, üzlük daş, qum və çınqıl.
Xocavənd	Üzlü daş, tikinti daşı.
Kəlbəcər	Qızıl, civə, mişar daşı, gil, perlit, qum və çınqıl, tikinti daşları, üzlük daşları, əlvan daşlar (obsidian, oniks, pefritoid, listvenit).
Laçın	Civə, mişar daşı, üzlük daşı, tikinti daşı, gil, qum və çınqıl, pemza, vermikulit, vulkan külü, əqiq.
Qubadlı	mişar daşı, gil, tikinti daşı, üzlük daşı, rəngli daş.
Zəngilan	Qızıl, gümüş, üzlük daşı, əhəngdaşı, gil, tikinti daşı, qum və çınqıl.
Cəbrayıl	Mişar daşı, gil, qum, sement, gil gips, tikinti daşı, gips, anhidrid, pemza, vulkan külü, rəngli daşlar (nəfrit, kalsedon).
Füzuli	Mişar daşı, gil, qum və çınqıl.
Ağdam	mişar daşı, üzlük daşı, sement xammalı, gil, qum və çınqıl.

Mənbə: İnterfaks – Azərbaycan İnformasiya Agentliyi
(<http://interfax.az/print/817974/ru>)

Azərbaycanın mineral su ehtiyatlarının 40%-dən çoxu işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yerləşir. Ümumilikdə rayonda 150-yə yaxın mineral su yatağı var. Onlar müxtəlif çöküntülərdə tərkibinə və müalicəvi əhəmiyyətinə görə fərqlənirlər. Qeyd etmək yerinə düşər ki, Qarabağın mineral suları Avropada məşhur olan Karlovi Varının suyundan heç də geri qalmır. Kəlbəcər rayonundakı su ehtiyatları xüsusi

xassələrə və böyük həcmələrə malikdir. Həmin yerlərin suyunun qaz və kimyəvi tərkibi çoxlu xəstəliklərin müalicə olunmasına şərait yaradır. Təxminən 40 il bundan əvvəl bu yerlərdə İstisu bulağının yanında kurort salınmış, qablaşdırılmış və mineral su istehsalı zavodu fəaliyyətə başlamışdır. İstehsalın həcmi sutkada 800 min litr olub. Laçın rayonunun Minkənd ərazisində mineral su ehtiyatlarının həcmi sutkada 4,3 min kubmetr, Şuşa şəhərində isə 342 kubmetr təşkil edir. Bundan əlavə, bölgədə böyük yeraltı şirin su yataqları var. Onlardan 2-si Füzulidə, 7-si Cəbrayıl, 2-si isə Zəngilandır. Qarabağın ən böyük yeraltı su ehtiyatları hövzəsi Ağdam rayonunda yerləşir. Bu yataqlar təkcə hasilat baxımından deyil, həm də rayonun turizm kompleksinin inkişafı baxımından qiymətlidir. Onların mövcudluğu bu ərazilərdə xəstəxanalar, sanatoriyalar, mehmanxanalar tikməyə imkan verir.

Qeyd edək ki, Qarabağın bol su ehtiyatı ölkənin sənayesi və kənd təsərrüfatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sərsəng su anbarının tutumu 560 milyon kubmetrdir. Ölkənin altı inzibati rayonunda (Tərtər, Ağdam, Yevlax, Ağcabədi, Bərdə və Goranboy) təxminən 100 min hektar ərazini suvarma suyu ilə təmin edə biləcək. Bundan əlavə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ümumi tutumu 80 milyon kubmetrlik başqa anbarlar da var. Onların ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi əlavə 15 min hektar torpağın suvarılması üçün şərait yaratmaq potensialına malikdir. Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında yerləşən “Xudafərin” su anbarının istifadəyə verilməsi 75 min hektar yeni torpağın suvarılmasını, eləcə də mövcud suvarılan sahələrin suvarılmasını gücləndirməyi nəzərdə tutur. Bəzi hesablamalar bu ehtiyatın həcmi 1,6 milyard kubmetr təşkil edir. Bundan başqa, rayonun iri çayları olan Tərtər, Bazarçay (Bərgüşadçay), Həkəri və digər kiçik çaylar əhəmiyyətli hidroenergetika potensialına malikdir. Ərazidə 11 yeraltı su mənbəyinin olduğu da ehtimal edilir. Yəni bu, gündəlik 1 milyon 968 min kubmetr yeraltı su ehtiyatına bərabərdir. Bu ərazilərin Azərbaycanın ümumi geoloji mineral su ehtiyatlarının 39,6 faizini təşkil etdiyi təxmin edilir. Rayonda böyük tibbi əhəmiyyət kəsb edən müxtəlif tərkibli 120-yə yaxın mineral su yatağı mövcuddur. Bu, digər ölçülərdə 7805 m³/gün mineral su ehtiyatına bərabərdir. Bölgədəki “Xudafərin”, “Qız qalası” və “Sərsəng” kimi su elektrik stansiyalarından ətraf ərazilərin enerji təminatının yaxşılaşdırılması,

ölkənin işğaldan azad edilmiş ərazilərinin yenidən qurulması və bərpa olunan enerji mənbələrinin ölkənin enerji sisteminə inteqrasiyası üçün fəal istifadə olunacaq, mənbələrin coğrafi şaxələnməsi ilə nəticələnəcək. Bu o deməkdir ki, Abşeron, Şirvan və Mingəçevir vasitəsilə yüklənmə azalacaq və bərpa olunan enerji istehsalının ümumi enerji istehsalında payı artacaq (İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi, 2020). “Azad olunmuş ərazilərin hamısı bütövlüklə yaşıl enerji zonası olmalıdır. Su ehtiyatlarımız kifayət qədərdir. Eyni zamanda, günəş və külək enerjisinin istehsalı əlverişli variantlardır. Bu işə xarici tərəfdaşları, investorları cəlb etmək, yerli biznesə şərait yaratmaq lazımdır. Azad olunmuş ərazilər yüksək texnoloji yolla işlənməlidir” deyərək Prezident İlham Əliyev bildirib (Əliyev, 2021). Qarabağın zəngin xammal və təbii sərvətləri, münbit torpaqları, su ehtiyatları, gözəl mənzərələri, düzgün planlaşdırılmış nəqliyyat və enerji şəbəkələri, biznesin stimullaşdırılması ailə biznesi üçün yeni imkanlar yaradır. Bununla belə, potensialın tam reallaşdırılması zədələnmiş infrastrukturun və kommunikasiyaların yenidən qurulmasını, eləcə də böyük sərmayənin qoyulmasını tələb edir. İşğalın ölkəyə ümumi dəyərinin 800 milyard dollardan çox olduğu təxmin edilir. “Azərbaycan Respublikasının 2021-ci il və növbəti 3 il üçün iqtisadi-sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri”ndə işğaldan azad edilmiş ərazilərin sosial-iqtisadi yüksəlişi üçün çərçivə qəbul ediləcək. Konsepsiya daxilində dövlət investisiyalarıyla birlikdə, azad olunmuş torpaqlarda yerli və xarici investisiyaların cəlbilə iqtisadi və sosial infrastrukturun təkrarən yaradılması, əhali məşğulluğunun təmin edilməsi yönündə işlərin görülməsi əsas hədəf olacaq (Cabbarov, 2020).

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sənayenin inkişaf mərhələləri və artım templəri ölkənin gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir. Aparıcı yüksək texnologiyalı və əmək tutumlu müəssisələr ölkənin daxili inkişafından asılıdır. Yeni sənaye müəssisəsinin yaradılması və ondan yüksək ekoloji tələblərə cavab verən istifadə olunması diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu günün aktual məsələlərindən biri işğaldan azad edilmiş ərazilərdə əhəlinin məşğulluğunun təmin edilməsidir. Nəzərə alsaq ki, işğaldan azad edilmiş rayonların əksəriyyəti kənd təsərrüfatı rayonlarıdır, eləcə də yüngül sənayenin xammalının bazası kənd təsərrüfatı məhsullarıdır, bu sahənin

inkişafı üçün böyük perspektivlərin olduğunu deyə bilərik. Məsələn, baramaçılıq sənayesinin artımı aidiyyatı müəssisələr üçün müsbət imkanlar yaradacaqdır. Azərbaycanın bu sahədə geniş təcrübəsi mövcuddur. XX əsrin əvvəllərində Şuşa və Cəbrayıl rayonlarında 17 ipək toxuculuq fabriki (Şuşada 12, Cəbrayılda 5) fəaliyyət göstərirdi. Bunlarla yanaşı, Şuşada sovet dövründə 6 tullantı ipək zavodu, 2 sarğı və 3 barama emalı zavodundan ibarət səhmdar cəmiyyəti fəaliyyət göstərmiş, Qarabağın müəssisələri əsasən Şuşa və Cəbrayılda olmuşdur. Qarabağda yenidən qurulacaq yüngül sənayeni toxuculuq, tikiş, xəz və dəri emalı, ayaqqabı istehsalı, trikotaj və xalçaçılıq sahələrinə bölmək olar. Qarabağ xalçaları tarix boyu bütün dünyada məşhurdur. Xalçaçılığın inkişafıyla bizimlə bərabər, digər ölkələrin də tələbini qarşılamaqla, ənənəvi Qarabağ xalçalarının dünya bazarında satışıyla öz adımızdan söz etdirə bilərik. Bu, həm də Azərbaycan mədəniyyətinin dünyada tanıtılması baxımından perspektivlidir.

Regionlarda qeyri-neft sektorunun inkişafı Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Hökumət regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramları, strateji yol xəritələri, vergi güzəştləri, investisiyalar və digər vasitələrlə regionlarda (Bakı və Abşeron istisna olmaqla) istehsalın həcmnin və keyfiyyətinin artırılmasına kömək edir. Bu sektorda ailə biznesinin rolu son illərdə böyüməyə başladı. Bu arada, 23 sentyabr 2016-cı il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin (ASAN xidmət) tabeliyində “ABAD” - “Ailə Biznesinə Asan Dəstək” publik hüquqi şəxs yaradılıb. Təşkilatın missiyası insanları ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında, o cümlədən kiçik və orta biznesin inkişafı, iş yerlərinin artırılması və rəqabətqabiliyyətli ailə təsərrüfatlarının formalaşmasında fəal iştiraka həvəsləndirməkdir. ABAD mərkəzləri dekorativ-tətbiqi sənət, eləcə də qida istehsalı sahəsində ailə müəssisələrinə kömək etmək üçün layihələr hazırlayır (ABAD, 2021).

“ABAD və Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni birgə layihəyə start verib. Layihənin əsas məqsədi heyvandarlıq fermerləri üçün əlverişli şərait yaratmaq, müasir kəsim üsullarının uyğunluğunu təmin etmək, istehlak üçün daha sağlam ət və ət məhsulları

ilə təmin etməkdir. Yeni qəssabxanalar zoonoz xəstəliklərin yayılmasına nəzarət edəcək və qarşısını alacaq, həmçinin insanları heyvanlardan insanlara keçməkdən qoruyacaq. Ən qısa zamanda işğaldan azad edilmiş rayonlarda heyvanların sağlamlığını tənzimləmək üçün baytarlıq mexanizmlərinin təşkili üçün təməl qoyulacaq. Azərbaycan Qida Təhlükəsizliyi İnstitutu şəxsi vəsaiti hesabına yeni kəsim məntəqələri tikəcək. ABAD mikro və kiçik bizneslə iş təcrübəsi əsasında ABAD-ın dəstək proqramı çərçivəsində layihə iştirakçılarının seçimi ilə məşğul olacaq, onların potensialını və biznesin idarə edilməsi bacarıqlarını qiymətləndirəcək və qəssablar üçün peşəkar təlimlər keçirəcək. Ağdam rayonunun Quzanlı qəsəbəsində müasir kəsimxananın yaradılması məqsədilə ilkin olaraq müvafiq təşkilati işlər aparılıb və kəsim məntəqəsinin yeri müəyyən edilib . Bundan başqa, ABAD, Azərbaycan Beynəlxalq Bankı və Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi arasında öz investisiya layihələrini dəstəkləmək üçün Üçtərəfli Niyyət Məktubu imzalanıb. Müştərilər bu sənədə uyğun olaraq güzəştli kreditlər, kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması və satışı, istehsal və marketinq, logistika, nəqliyyat, sertifikatlaşdırma, ekspert dəstəyi və təcrübə mübadiləsi sahəsində yeni təcrübə ilə təmin olunacaqlar (<https://abad.gov.az/post/152>).

Qarabağın zəngin təbii sərvətlərini və yerli əhalinin sənətkarlıq, turizm, kənd təsərrüfatında tarixi ənənələrini nəzərə alaraq deyə bilərik ki, dövlət dəstəyi və nəzərdə tutulan layihələr rayonda ailə biznesi üçün böyük imkanlar açır. Təbii bal, mürəbbə, süd məhsulları, kompotlar, quru meyvələr, tərəvəzlər və müxtəlif içkilər, o cümlədən xalçaçılıq, milli örtüklər, zərgərlik və dəri məmulatları, dekorativ-təbiiqi sənətlər Qarabağda yaxşı ailə biznesi ideyalarıdır. Azərbaycanda qoyunçuluğun istehsalı tarixən xalçaçılıq üçün sonsuz xammal ehtiyatının formalaşması ilə nəticələnmişdir. Qarabağ həmişə öz xalçaları ilə tanınıb. Yerli xalçaçılıq milli təcrübələrə əsaslanaraq zamanla inkişaf etmişdir. Avropa rəssamlarının xalçaları təsvir edən rəsmlərində bunu görmək olar. Qarabağ “Muğan” xalçası Hans Memlinqin (XV əsr) “Məryəm uşaqla” və “Gəncin portreti” (Muradov, 2010: s. 10, 25) tablolarında təsvir edilmişdir. Qarabağ xalçalarına daxili və beynəlxalq tələbat, eləcə də milli xalçaçılıq təcrübələri və bol xammal ehtiyatı regionda ailə biznesinin

inkişafı üçün hərtərəfli imkanlar yaradır. Qarabağın milli geyimləri dünyanın bir çox muzeylərində mövcud olan qədim mədəniyyətin simvoludur. Qarabağda milli geyim kolleksiyasına baş geyimləri, ayaqqabılar və zinət əşyaları daxildir (Nərimanoğlu, 2017). Bu əşyalara daimi tələbat, eləcə də son illər Azərbaycana gələn turistlərin marağının artması ənənəvi Azərbaycan geyimlərinin istehsalı ilə maraqlanan ailələr üçün yeni imkanlar yaradıb. O, həmçinin xammalın mövcudluğunu və əl əməyinin diferensiasiyasını təmin etməklə gəlirliliyi təmin edir. Qeyd edək ki, dekorativ-tətbiqi sənətin inkişafı baxımından Qarabağ Azərbaycanın ən məşhur yerlərindən biridir. Qarabağ ailələri ənənəvi olaraq müxtəlif dekorativ-tətbiqi sənətlərdə, o cümlədən zərgərlik və misgərlikdə işləmişlər. Qarabağ silah ustalarının hazırladıqları soyuq silahlar, at və süvari ləvazimatları, zəngin işlənmiş yəhərlər, məxmər, dəmirçi və misgərlərin hazırladıqları üzəngilər yüksək qiymətləndirilirdi (Salamzadə, 2020).

Ölkənin hakimiyyət orqanları müharibədən zərər çəkmiş regionun bərpası üçün həm milli, həm də xarici sərmayələrə geniş yer ayırmışdır. Hökumət regionun yenidən qurulmasına birbaşa xarici investisiyaları cəlb etmək üçün hüquqi prosedurları sadələşdirməyə, qanunvericiliyə dəyişiklik etməyə və sifarişli tikinti materiallarının baza qiymətlərini yeniləməyə çalışır. Bildirilir ki, tikinti tenderlərində baza qiymətinin podratçı təşkilat tərəfindən təklif olunduğu Türkiyə modeli tətbiq olunacaq. Artıq bir çox ölkələr azad olunmuş ərazilərimizin yenidən qurulmasında dəstək ola biləcəklərini bildiriblər. Türkiyə şirkətləri yeni Füzuli-Şuşa avtomobil yolunu tikinti prosesində aktivlik göstərirlər. Azərbaycan İnnovasiyalar Agentliyi Türkiyənin aparıcı texnoloji parkı GOSB ilə Qarabağ bölgəsində birgə yüksək texnologiyalar parkının yaradılmasıyla bağlı anlaşma memorandumu imzalayıb, burada qabaqcıl tədqiqat və yüksək texnologiyalı cihazların istehsalı həyata keçiriləcək. Türkiyə Cümhuriyyətinin bankı olan “Ziraat Bank” Şuşada möhtəşəm bir filial açmağa niyyətlənib. Azərbaycandakı bank rəsmiləri bildiriblər ki, daxili prosedurlar yekunlaşdırılır və Azərbaycan hakimiyyətindən lazımı icazələr alındıqdan sonra Şuşada filial açılacaq. Bankın nümayəndələri bildiriblər ki, açılış tarixinə Bakı qərar verəcək. Bu arada Türkiyənin qabaqcıl sahibkarlarını birləşdirən

türk dərnişinin (TÜMKİAD) sədri azad edilən torpaqlara 50 milyon dollar sərmayə qoymağı planlaşdırdığını açıqlayıb. Tekstil istehsalı milyonlarla dollarlıq investisiyalar üçün başlıca sahə olaraq müəyyənləşdirilib. Britaniya hökuməti də Qarabağın texnoloji inkişafında əllərindən gələn köməyi əsirgəməyəcəklərini bildirib. Britaniyanın ölkəmizdəki səfiri Ceyms Şarp Azərbaycan hökumətinin nümayəndələriylə regionda “ağıllı şəhərlər”in yaradılması barədə müzakirə aparıb.

İtaliyanın “Ansaldo Energia” şirkəti dekabrda Qarabağ regionunda dörd yarımstansiya üçün avadanlıqların tədarükü üçün 6 milyon dollarlıq müqavilə alıb. 110 kilovat gücə malik olacağı planlaşdırılan yarımstansiyalar Füzuli, Kəlbəcər, Ağdam və Qubadlı rayonlarında yerləşdiriləcək. Avadanlıqların təhvil verilməsi martın sonunadək başa çatdırılmalı, obyektlər isə 2021-ci il iyunun sonunda tikilib istifadəyə verilib (<https://vestikavkaza.ru/analytics/kakie-strany-investiruut-v-karabahskij-region.html>).

Macarıstan hökuməti də bərpaya qoşulmaq istəyir. Ölkənin xarici işlər və ticarət naziri Peter Szijarto ilə Azərbaycanın əmək naziri onlayn görüş keçirib. Macarıstan şirkətlərinin yenidənqurma layihələrinə cəlb edilməsi variantlarını müzakirə ediblər. Szijartonun məlumatına görə, Macarıstan bankı olan “Eksim Bank” azad olunmuş torpaqlarımızın yenidən qurulma prosesində iştirak etmək istəyən Macar şirkətlərinə 100 milyon dollarlıq kredit xətti müəyyən edib. Bunlarla birlikdə, nazir bildirib ki, Macar hökuməti müharibənin nəticələrini aradan qaldırmaq üçün işğalda olmuş torpaqların minalardan təmizləmə əməliyyatlarına dəstək olaraq 25 min avro məbləğində vəsait təklif edib (<https://vestikavkaza.ru/analytics/kakie-strany-investiruut-v-karabahskij-region.html>).

Qarabağ planetin ən qədim və ən mənzərəli yaşayış məskənlərindən biridir. Adı türk dillərindən “böyük, sıx salınmış bağ” kimi tərcümə olunur və özü etimoloji və tarixən Azərbaycan xalqına məxsusdur və gələcəkdə bütün turistlər üçün ən cəlbedici məkana çevriləcəkdir. Dövlətlə sahibkarlıq obyektlərinin əməkdaşlığı sənayenin mütərəqqi inkişafı strategiyasının ən mühüm istiqaməti kimi tanındığından, bu məsələ əsas məqsəd müstəvisində kəşifən geniş spektrli vəzifələrin həlli üçün əsas olaraq qalır. Burada bütün turizm istiqamətlərinin inkişafı

üçün imkanlar mövcuddur. Qarabağ bölgəsinin böyük turizm potensialı var və bu baxımdan bu ərazilərin yerləşdirilməsi ölkəmiz üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın geniş ərazilərinin işğaldan azad edilməsi milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafı üçün geniş perspektivlər açır. Digər məsələlərlə yanaşı, bu ərazilərdə turizmin inkişafı əhalinin məşğulluq səviyyəsini yüksəldərək gəlirlərinin artımını təmin edəcək, sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirəcək və ölkəmizin turizm imicini yüksəldəcək (<https://vestikavkaza.ru/analytics/kakie-strany-investiruut-v-karabahskij-region.html>).

Həqiqətən də, son illər bir çox başqa ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da iqtisadi inkişafın innovativ yoluna keçid istiqamətində fəal addımlar atılıb və qonaqpərvərlik sektoru milli iqtisadiyyatın ən mühüm sahələrinin inkişafı üçün dövlət siyasətinin prioritet istiqaməti olaraq qalır. Beləliklə, növbəti illərdə Azərbaycanın cəlbedici turizm marşrutuna çevrildiyini nəzərə alaraq, bu ərazilərdə iqtisadiyyatın prioritet sektorunun inkişafına yönəlmiş əsas məqsədə nail olunması istiqamətində ciddi irəliləyişlər gözlənilir. Belə ki, Qarabağın mirvarisi - Şuşa dağlıq hissədə, yaşıl meşələr, təmiz bulaqlar arasında yerləşir. Kəlbəcərdə “İstisu” sanatoriyası, Zəngilanda termal bulaqlar, Şuşada Turşsu və Şırlan mineral suları mövcuddur Qarabağ bölgəsinin bütün bu sanatoriya-müalicə ocaqları otuz ilə yaxın işğal altında olub və indi onlar işğaldan azad edildikdən sonra bütün zəngin təbii potensialdan və unikal iqlimdən yenidən ümumilikdə turizmin, o cümlədən turizmin inkişafı üçün istifadə etmək üçün real imkan yaranmışdır. Şuşa həmişə bu mənada ən əlamətdar mərkəz hesab edilib. Dəniz səviyyəsindən təxminən bir kilometr yarım yüksəklikdə yerləşən, unikal iqlimi, təbiəti, mineral bulaqları olan şəhər müalicəvi potensialı ilə rəqabət apara, hətta Davos və ya Kislovodsk kimi məşhur kurort şəhərlərini çox geridə qoya bilər. Şuşa ən təmiz havası, təbiətinin gözəlliyi və bulaqları, o cümlədən məşhur İsa bulaqları, Turşsu və Soyuq bulaqları ilə tanınır, bundan əlavə, bu diyar tək-cə nadir təbiət sərvətləri ilə deyil, həm də tarixi-mədəni sərvətləri ilə səyahətçiləri sevindirə bilər.

20-ci əsrin ortalarında şəhərin kurort mərkəzi kimi inkişafı haqqında qərar qəbul edildi və qısa müddətdə burada SSRİ-nin bütün respublikalarından insanların

gəldiyi müasir sanatoriya mərkəzləri tikildi. Bütün Qarabağ bölgəsi qonaqpərvərlik sektorunun inkişafı üçün böyük imkanlar təqdim edir. Bu münbit torpağın hər qarışı qonaqpərvərlik sənayesinin inkişafı üçün geniş perspektivlər açır. Məsələn, Kəlbəcər turizm potensialı bu rayonun iqtisadiyyatının daha da yenidən qurulması yollarını əvvəlcədən müəyyən edir. Burada hər şey turizm sənayesinin müxtəlif sahələrinin inkişafına və ərazinin təmiz təbiətinə və coğrafi mövqeyinə, zəngin flora və faunasına üstünlük verir. Bu torpaqların turist cəlbediciliyini rayonun mədəni irsi, burada həkk olunmuş uzaq keçmişin izləri də artırır. Qarabağın əsas turizm potensialının vaxtilə Şuşa və Ağdamda cəmlənməsinə baxmayaraq, rayonun bütün əraziləri istirahət və müalicə üçün əlverişlidir. Qarabağ və ona yaxın rayonların ərazisində çoxlu sayda sanatoriya və istirahət evləri tikilsə də, işğal nəticəsində rayonda turizmə ciddi ziyan dəyib. Qarabağ bölgəsində turizmin inkişafı xarici turistlərin böyük marağına səbəb olacaq. Hazırda informasiya sahəsində ilkin tədbirlər görülür. Belə ki, Azərbaycan Turizm Bürosu artıq Dubayda keçirilən Gulf Travel Show-da Qarabağın turizm potensialını təqdimatını keçirilmişdir. Virtual formatda təşkil olunan platformaya Yaxın Şərqlə, Afrika, Asiya, Avropa və Amerika ölkələrindən 1000-dən çox iştirakçı qatılıb. Sərgi çərçivəsində agentliyin əməkdaşları tərəfindən 35-dən çox görüş keçirilib, tədbir iştirakçıları işğaldan azad edilmiş Qarabağ bölgəsinin turizm potensialı, müvafiq tədbirlərdən sonra onun yeni turizm istiqamətlərinə daxil ediləcəyi barədə məlumatlandırılıb. Bu günə kimi Qarabağ bölgəsində turların yüksək peşəkar səviyyədə təşkili üçün artıq ilk bələdçilər hazırlanır. Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən reklam çarxları hazırlanıb və onlardan birincisi artıq Qubadlı və Zəngilana həsr olunub, yaxın vaxtlarda Şuşa, Kəlbəcər, Ağdam və digər ərazilərin işğaldan azad edilmiş görməli yerləri ilə bağlı video-kontent təqdim olunacaq. Bir faktı qeyd etmək vacibdir ki, ticarət evlərinin sərgi meydançaları və son illərdə biznes nümayəndələrinin iştirakı ilə keçirilən çoxsaylı forumlar ənənəvi olaraq ixracatçılarımızın inteqrasiyasının və ölkələr arasında əlaqələrin gücləndirilməsində ciddi rol oynamışdır. Daxili iqtisadiyyatın karbohidrogen asılılığından şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun və regionların davamlı inkişafının təmin edilməsi, infrastrukturun və sosial xidmətlərin

yaxşılaşdırılması həmçinin vacibdir. Bütün bu məqsədlər ölkənin regionlarında artım və inkişafa nail olmaq üçün əsas sənədlərdə ümumi mövzudur. Amma bununla bağlı əsas məsələ, təbii ki, təkcə əsas vəzifələrin bəyanı deyil, qarşıya qoyulan məqsədlərə metodik nail olmaqdır. Qeyd edək ki, milli iqtisadiyyatın neftdən asılı olmayan sahələrinin inkişafının nəticələrini qeyri-karbohidrogen ixracının artması baxımından da müşahidə etmək olar və bu il də bu mənada istisna olmayıb. 2023-cü ilə qədər ölkəmizə gələn xarici qonaqların sayının iki dəfə artırılması nəzərdə tutulur. Belə bir bəyanat ötən gün Azərbaycan Otellər Assosiasiyasının paytaxtda keçirilən birinci Baş Assambleyası çərçivəsində verilib. Beləliklə, yaxın illərdə Azərbaycan cəlbedici turizm məkanına çevrildiyindən iqtisadiyyatın prioritet sektorunun inkişafına yönəlmiş əsas məqsədə nail olmaqda ciddi irəliləyişlər gözlənilir. Qeyd edək ki, ötən tədbir çərçivəsində bu ən mühüm sənayenin inkişaf strategiyasının məqsəd və istiqamətləri fonunda qonaqpərvərlik sektorunun bu günü və inkişaf perspektivləri ilə bağlı aktual məsələlər qaldırılıb. Eyni zamanda, məlumdur ki, turizm sənayesinin tərəqqisi doqquz əsas istiqamət üzrə inkişafı nəzərdə tutur - bu, təcrübənin toplanması, turizm, innovasiya və texnologiya sahəsində təhsil, brend siyasəti, marketinq və s. Turizm sektoruna dövlət səviyyəsində iqtisadiyyatın prioritet sahəsi kimi baxılır. Bu dövr üçün dövlətin əsas strategiyası iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin, qeyri-neft sektorunun - ilk növbədə turizm və kənd təsərrüfatının inkişafıdır. Bununla belə, anlamaq lazımdır ki, mehmanxana sənayesi stratejidir və xidmətlərin göstərilməsinin həcmi nəzərə alınmaqla ölkədə biznes fəaliyyətinin inkişafı ilə bağlıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Otellər Assosiasiyası bu gün sənayenin qarşısında duran əsas vəzifələrin həlli üçün bu sektorun nümayəndələrini birləşdirən platformaya çevriləcək. Beləliklə, yeni təşkilat multiplikator effekti ilə mühüm bir sahədə irəliləyişlərə töhfə verəcək (Годжаева.Э.М.,2021).

Bu ərazilərin işğalından azad edilmiş ərazilərin son minalardan təmizlənməsi, mərhələli şəkildə yeni sənaye müəssisələrinin və sosial infrastruktur obyektlərinin tikintisinə, keçmiş qaçqınların öz evlərinə sistemli şəkildə köçürülməsinə başlanılacaq. Bundan sonra hər bir inzibati rayonun iqtisadi-coğrafi xüsusiyyətləri

nəzərə alınmaqla, iqtisadi fəaliyyət sahələrində innovativ biznes strukturlarının geniş şəbəkəsinin formalaşdırılması zəruri olacaqdır. Şübhə yoxdur ki, bu strukturlar müasir texnologiya, İKT ilə təchiz olunacaq və güclü xammal və enerji resurslarından səmərəli istifadəyə əsaslanaraq, hər bir regionun dinamik sosial-iqtisadi yüksəlişi təmin olunacaq. Yaxın gələcəkdə rayonda üzümçülük, heyvandarlıq, ipəkçilik, pambıqçılıq, taxılçılıq, çuğundurçuluq və s. inkişaf etdiriləcəkdir. Bu işə idxalı əvəz edən və ixrac oluna bilən məhsullar istehsal edən kənd təsərrüfatı emalı müəssisələrinin inkişafına töhfə verəcək. Bu proses artıq başlayıb. Belə ki, minalardan təmizlənmiş torpaqda buğda, şəkər çuğunduru əkilir, otlaqlarda qoyunlar otarılır, çoxlu sayda dərman bitkiləri, güllər olan dağlıq ərazidə yüksək keyfiyyətli ətirli bal toplamaq üçün arı yetişdirilir. İşgaldan azad edilmiş ərazilərdə ekoloji tarazlığın bərpası istiqamətində tədbirlər davam etdirilir. Heydər Əliyev Fondunun layihəsi daxilində “Regional İnkişaf” İctimai Birliyinin könüllü həmvətənlərimiz Topxana meşəsində ağaclar əkməş, Cıdır düzünə 100 kq palıd toxumu səpmişdir. Ağdam şəhərinin sənaye parkının ətrafında günəş enerjisi ilə işləyən damcıyla suvarılacaq meşə zolağı salınıb. Belə görünür ki, dəyər zənciri üzrə yüksək yekun nəticələrə nail olmaq üçün regionlarda geniş innovativ infrastruktur şəbəkəsini - aqroparklar, texnoparklar, sənaye məhəllələri, müştərək müəssisələr, klasterlər, azad iqtisadi zonalar, eləcə də aqroparklar yaratmağa ehtiyac var. Yaxın və Uzaq xaric ölkələrinin təcrübəsini nəzərə alaraq, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun 330-a yaxın inzibati ərazi bölgüsü olduğunu nəzərə alaraq, yuxarıda göstərilən innovativ infrastrukturların sayını müəyyən edilmişdir. Hesablamalara görə, məşğul əhalinin sayının 200-dən 1000 nəfərə qədər olduğu regionlarda 100-ə yaxın ixtisaslaşmış və qarışıq aqroparklar təşkil etmək mümkündür. Kəlbəcər və Zəngilan rayonlarında çoxsaylı faydalı qazıntı yataqlarının olması əlvan metallar, gips, əhəngdaşı istehsalı üzrə birgə müəssisələrin təşkilinə imkan verir.

Gələcəkdə Füzuli rayonunun Horadiz şəhərində sərhədyanı azad ticarət zonasının təşkili mümkün hesab edilməkdədir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur turizminin demək olar ki, bütün növlərinin inkişafı üçün çox əlverişli imkanlara malikdir. İri və xırdabuynuzlu heyvanların dərilərinin emalı

və onlardan geyim, ayaqqabı və digər istehlak mallarının istehsalı üzrə kiçik və fərdi sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi tövsiyə olunur.

Cədvəl 5: Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında innovativ infrastrukturların inkişaf perspektivləri

İqtisadi rayonlar	Şəhər və rayonların adları	İnnovasiyalı infrastruktur			
		Aqropark birgə müəssisələri	Sənaye xidməti məhəllələri	Klast erlər	XİZ texnop arkları
Qarabağ iqtisadi rayonu	Ağcabədi	5	2		
	Ağdam	1	2		1
	Bərdə	3			
		1	2		
	Füzuli	1	3		1
		1			
	Xankəndi	-	-	1	1
	Xocalı	9	1		
	Xocavənd	8	2		
Şuşa	4	1	1		
Tərtər	8	1			
Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonu	Cəbrayıl	7	2		1
	Kəlbəcər	7	1	-	-
	Qubadlı	1	1	-	
		0			
	Laçın	1	1	-	-
	2				
Zəngilan	1	2		1	
	0				

Mənbə: The scientific heritage No 82 (2022), p.31

(<https://en.calameo.com/read/00505976914843e678a16>)

3.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərinin yenidən qurulmasına cəlb olunmuş xarici investisiya qoyuluşlarının hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

İqtisadi sistemin dünyaya məhsuldar inteqrasiyası demək olar ki, hər ölkənin davamlı inkişaf səviyyəsini təmin edən faydalı iqtisadi islahatların yerinə yetirilməsindən və hissələrindən bir neçəsi olan İnkişaf Strategiyalarından, Dövlət Proqramlarından, Fəaliyyət Planlarından asılıdır. Bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, İnkişaf Strategiyalarını müasir tələblərə uyğun hazırlayan, onların icrasını təmin edən və mərhələli şəkildə müvafiq islahatlar aparan ölkələr davamlı inkişafa nail olurlar. Azərbaycan da iqtisadiyyatın prioritet sahələrində yeni islahatlar və bu islahatları şərtləndirən strategiyalar hazırlayır və həyata keçirir. Əsas istiqamətlərdən biri də ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpası prosesinin tərkib hissəsi olan Qarabağ və Şərqi-Zəngəzur iqtisadi rayonlarının, eləcə də ona bitişik rayonların iqtisadiyyatının bütün sahələrinin infrastrukturunun yenidən qurulmasıdır. Region iqtisadiyyatının əhəmiyyətini nəzərə alaraq, o, ölkənin iqtisadi inkişafında yeni və həlledici mərhələ olacaq, bu ərazinin tədricən və sonrakı genişlənməsini təmin edəcək və onu Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm elementinə çevirəcəkdir.

Son 15 ildə Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasət nəticəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun dinamik və davamlı inkişafının təmin edilməsi istiqamətində zəruri tədbirlər Azərbaycanın Strateji Yol Xəritəsinin icrası zamanı bütün sahələrdə rəqabətqabiliyyətli sənaye sahələrinin inkişafını sürətləndirib. Məqsəd 2025-ci ilə qədər milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafını təmin etmək və bu dövrdə onun rəqabət qabiliyyətini gücləndirməkdir. Eyni zamanda, 2025-ci ilə qədər olan dövr üçün əsas məqsəd sosial rifahın yaxşılaşdırılması və yüksək texnologiyaların inkişafına əsaslanan güclü rəqabətə davamlı və inklüziv iqtisadiyyatın qurulması və iqtisadiyyatın ən optimal və uyğun strukturu ilə ən yüksək insan indeksini təmin etməkdir. Bu məqsədlə ölkədə iqtisadiyyatın davamlı inkişafına nail olmaq və nəticədə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təmin edilməsi məqsədilə yuxarıda qeyd olunan inkişaf

konsepsiyalarına uyğun olaraq iqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə edən tədbirlərin həyata keçirilməsi davam etdirilir. Bunun nəticəsidir ki, ölkəmizdə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi son illər qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirib. Ölkədə biznes mühitinin liberallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər bu sahələrin davamlı inkişafının təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Milli iqtisadiyyat və onun 11 iqtisadi sektoru üzrə Strateji Yol Xəritəsində müəyyən edilmiş məqsəd və məqsədlərə nail olmaq məqsədilə ölkədə iqtisadi islahatların təmin edilməsi üzrə tədbirlərin prioritet istiqamətləri mərhələlərlə müəyyən edilməli, qiymətləndirilməli və məntiqi ardıcılıqla həyata keçirilməlidir (Strategic roadmap for the national economy and key sectors of the economy, 2016).

Azərbaycanda aparılan islahatlar və inkişaf strategiyaları davamlı inkişafın əsasını təşkil edir. Hökumətin işləyib hazırladığı və həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət yuxarıda qeyd olunan məqsədlərə nail olunmasının və ölkənin davamlı inkişafının təminatıdır. Bu məqsədlərə nail olunması Azərbaycanda qəbul edilmiş ümumi, sahə və regional inkişaf proqramları çərçivəsində qeyri-neft sektorunun inkişafının sürətləndirilməsinə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, regionların davamlı və tarazlaşdırılmış sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olub. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafının təşviqinə dair hazırlanmış dörd Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş prioritet istiqamətlərdən biri də ölkə regionlarında enerji infrastrukturunun yenidən qurulması və inkişafı tədbirlərinin həyata keçirilməsidir. Bu tədbirlərdən sonra son 15 ildə regionlarda 56,2 min kilometr qaz xətti çəkilib və təmir olunub, 1800-dən çox yaşayış yerinə təbii qazdan istifadə imkanı yaradılmış və regionlarda qazlaşdırmanın səviyyəsi 41-dən 93.2%-ə yüksəlmişdir (Mammadov M., Mammadova F., Ganiyev Kh., Nagdiyev O.,2021).

Bu arada nəzərə almaq lazımdır ki, hesabatların öyrənilməsi sosial-iqtisadi inkişafa yönəlmiş müxtəlif dövlət proqramları çərçivəsində həyata keçirilir. Hazırda həyata keçirilən işlər onu göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və idarə edilməsində nəzərdə tutulan tədbirlər həyata keçirilir. Sektorların fəaliyyəti də

xüsusi marağ doğurur. Odur ki, proqramlar çərçivəsində özəl sektorun fəaliyyət səviyyəsini və onun digər qurumlarla əlaqələndirilməsini qiymətləndirmək üçün mütəmadi hesabatlarla baxılmalı, dövlət-özəl tərəfdaşlıq əlaqələrinin təkmilləşdirilməsi üçün müvafiq təklif və tövsiyələr hazırlanmalıdır. Ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilmiş inkişafının təmin edilməsinə dair Strateji Yol Xəritəsində sektorların inkişafı ilə bağlı qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunmasını təmin etmək məqsədilə dövlət proqramlarında nəzərdə tutulmuş tədbirlərin həyata keçirilməsində dövlət və özəl sektorun əlaqələndirilmiş fəaliyyəti güclü iqtisadiyyat üçün son nəticədə əsas təşkil edir. Bu fəaliyyət sahələri rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən müəssisələrin yaradılması və onların beynəlxalq standartlara uyğun rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalının təmin edilməsi üçün yerli və xarici investisiyaların, müasir texnologiyaların cəlb edilməsində və müasir idarəetmə təcrübəsindən səmərəli istifadə olunmasında mühüm rol oynayır. Qeyd edək ki, ölkə regionlarının iqtisadiyyatının infrastrukturunun inkişafına yönəlmiş 2004-2023-cü illər üçün sahə proqramları və dörd Dövlət Proqramı sektorların fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edən geniş spektrli tədbirləri nəzərdə tutur. Qeyd olunan məqsədlərə nail olmaq üçün dövlət proqramlarında dövlət və özəl sektorun qarşılıqlı fəaliyyətinin təmin edilməsi, sahibkarlığın sürətli inkişafının təmin edilməsi, ixracyönümlü istehsalın stimullaşdırılması yolu ilə ölkənin qeyri-neft sektorunun infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi prioritet təşkil edir.

Bunlar, digər amillərlə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və onun dünya iqtisadi sistemində səmərəli inteqrasiyasının sürətləndirilməsinə yönəlib. Hər dörd proqram regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəlib, iqtisadiyyatın infrastrukturunun yaxşılaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən infrastruktur, yol və nəqliyyat, elektrik enerjisi, qaz və istilik təchizatı sahəsində tədbirlər mərhələli şəkildə həyata keçirilir. Fikrimizcə, Strateji Yol Xəritəsində 12 sektor üzrə hazırlanmış 11 yol xəritəsində nəzərdə tutulan məqsədlərə çatmaqda proqramlar çərçivəsində həm dövlət, həm də özəl sektorun fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinin rolu mütəmadi olaraq qiymətləndirilməli, təkmilləşdirmələr

aparılmalıdır. Bunun bariz nümunəsidir ki, ölkəmiz münaqişədən sonrakı ilk günlərdən işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadiyyatının bütün sahələrində infrastrukturun sürətlə bərpasına və yenidən qurulmasına yönəlmiş tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi üçün mühüm qərarlar qəbul etmişdir.

Bunun bariz nümunəsidir ki, ölkəmiz münaqişədən sonrakı ilk günlərdən işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadiyyatının bütün sahələrində infrastrukturun sürətlə bərpasına və yenidən qurulmasına yönəlmiş tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi üçün mühüm qərarlar qəbul etmişdir. Hökumətin 2020-ci il oktyabrın 29-da imzaladığı “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində müvəqqəti xüsusi idarəetmə orqanlarının yaradılması haqqında” sərəncamı bunu təsdiq edir və strategiyanın həyata keçirilməsində mühüm addımdır. Bu dərəcə birinci mərhələ üçün ən yüksək prioritet tədbirləri əks etdirir və icrası müvafiq dövlət orqanlarına həvalə edilir. Nəticədə işğaldan azad edilmiş ərazilərdəki dövlət müəssisə və təşkilatlarının işçilərinin rabitə, o cümlədən təcili tibbi yardım və digər xidmətlərin göstərilməsini təmin etmək, dövlət strukturlarının normal fəaliyyətini təmin etmək üçün tədbirlərin həyata keçirilməsini prioritet vəzifə kimi müəyyən etmək tapşırılıb. İlk mərhələdə mühüm element olan bu fərman sosial, təhsil və məişət infrastrukturunun bərpasını, sonrakı mərhələdə istehsal və qeyri-istehsal infrastrukturunun yaradılmasını tələb edir (Mammadov M., Mammadova F., Ganiyev Kh., Nagdiyev O.,2021).

Beləliklə, Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində komendantlıqların yaradılması, habelə müvafiq inzibati-ərazi bölgüsünün hər bir rayonu üzrə xüsusi idarəçilik regionun iqtisadiyyatının yenidən formalaşdırılması, münaqişədən sonrakı dövrdə regionun iqtisadi potensialının qorunması üçün zəruri təşkilati-idarəetmə mexanizmi hesab edilir. Qarabağ və Şərqi- Zəngəzur iqtisadi rayonlarının iqtisadi inkişafını təmin etmək məqsədilə işğaldan azad edilmiş rayonların münaqişədən sonrakı quruculuq strategiyasını həyata keçirmək üçün 4 yanvar 2021-ci il tarixli Fərmanla “Qarabağın Dirçəliş Fondu” adlı hüquqi orqan yaradılıb. Qarabağın Dirçəliş Fondu mövcud standartlara uyğun adekvat yaşayış şəraitinin təmin edilməsi, iqtisadiyyatın infrastrukturunun bütün sahələrinin yenidən qurulması və

bərpası, təhlükəsiz yaşayış şəraitinin təşkili, abadlıq-quruculuq işlərinin aparılması, münaqişədən sonrakı regionda çiçəklənən vəziyyətin yaradılması məqsədilə yaradılmışdır. Bu təşkilat öz növbəsində investisiyaların cəlb edilməsində, eləcə də regionun transformasiyası üçün nəzərdə tutulan maliyyə dəstəyi və icra tədbirlərində əsas rol oynayacaq. Bu təşəbbüslər Qarabağın inkişaf strategiyasına uyğun olaraq dövlət-özəl tərəfdaşlıq, o cümlədən yerli və xarici özəl investisiyalar, kreditlər, grantlar, texniki yardımlar, yerli sahibkarlar, beynəlxalq maliyyə institutları və cəmiyyət vasitəsilə həyata keçirilə bilər (Mammadov M., Mammadova F., Ganiyev Kh., Nagdiyev O.,2021).

Münaqişədən sonrakı yenidənqurma ilə bağlı beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsinə əsasən işğaldan azad edilmiş rayonlarda bərpa prosesinin prioritetlərinin müəyyən edilməsi, habelə onun həyata keçirilməsi üçün prosedurların işlənilib hazırlanması ən vacib komponentlərdən biridir. Bununla əlaqədar olaraq, əvvəlcə işğaldan azad edilmiş ərazilərə dəymiş ziyan qiymətləndirilir, daha sonra növbəti mərhələlərdə işğaldan azad edilmiş ərazilər təmizlənir, elektrik enerjisi, içməli su, suvarma sistemləri, təsərrüfat sahələri, yaşayış massivləri bərpa olunur. Bu prosesdə humanitar yardım üçün yeni, mühüm yol xəritələrinin, eləcə də hava limanlarının bərpası tədbirlərinin formalaşdırılması həyati prioritet kimi həyata keçirilir. Bu işlər həmin ərazilərdə yaşayan əhalinin təhlükəsizliyinin təmin edilməklə yanaşı, onların ölkənin qalan hissəsi ilə əlaqəsinin təmin edilməsinə, lazımi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlib və müəyyən müddət ərzində mərhələli şəkildə həyata keçirilir. Nəticə etibarilə, bu fond ilk növbədə investisiyaların maliyyələşdirilməsini və cəlb edilməsini, habelə yuxarıda qeyd olunan istiqamətlərdə istər ölkə daxilində, istərsə də xaricdə təbliğat-təşviqat fəaliyyətini həyata keçirəcək yaxşı təşkil olunmuş, yaxşı idarə olunan strukturudur. Onu da vurğulamaq lazımdır ki, ölkə Prezidenti işğaldan azad edilmiş rayonların münaqişədən sonrakı dövrdə bərpasını və inkişafını təmin edən tədbirlərin həyata keçirilməsini daim diqqət mərkəzində saxlayır. Bununla bağlı 6 yanvar 2020-ci il tarixində hökumət tərəfindən 2020-ci ilin yekunlarına həsr olunmuş videokonfrans

keçirilmişdir. Bu konfransda xüsusi vurğulanmışdır ki, aparılan islahatlar və davamlı iqtisadi inkişaf nəticəsində Azərbaycanın göstəriciləri və nailiyyətləri yüksək səviyyədədir.

2020-ci ilin yekunlarına həsr olunmuş tədbirdə bildirilib ki, işğaldan azad edilmiş torpaqların bərpası və inkişafı ilə bağlı yeni hazırlanmış konsepsiya müəyyən müddət ərzində Qarabağ bölgəsində müvafiq islahatların aparılmasına, eləcə də bərpasına nail olunmasına imkan verəcək. Eyni zamanda, ərazilərin bərpası və inkişafı konsepsiyası iqtisadiyyatın bütün sahələrinin inkişafı və azad olunmuş bütün ərazilərin iqtisadi potensialının bərpası və inkişaf etdirilməsi, xüsusən qeyri-neft sektoruna daha çox investisiyanın cəlbi üçün dövlətin təşəbbüsləri sayəsində əlverişli şərait yaradacaqdır. Eyni zamanda, 2021-ci il üçün makroiqtisadi göstəricilər nəzərdə tutulduğu zaman işğaldan azad edilmiş ərazilərdə genişmiqyaslı bərpa işləri fəal iqtisadi artımın təkanverici amillərindən biri kimi fəaliyyət göstərəcək. Bu, ölkəmizin 2021-ci il üçün proqnozlarının Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının Azərbaycan iqtisadiyyatı üzrə proqnozlarından daha müsbət olması, yəni ölkəmizin artım tempinin 1,7-2 faizə qarşı 3,4 faiz olması ilə izah olunur (Mammadov M., Mammadova F., Ganiyev Kh., Nagdiyev O.,2021).

Qeyd olunan tədbirdə 2021-ci ildə işğaldan azad edilmiş ərazilərin münaqişədən sonrakı dövr üçün, eləcə də təşkilati və ölkə iqtisadiyyatının bərpası və inkişafı üzrə yol xəritəsi müəyyən edilib. Bu istiqamətlər aşağıdakılardır:

- Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa, Toğana-Kəlbəcər-Laçın və Horadiz-Zəngilan-Qubadlı-Laçın yol-nəqliyyat infrastrukturunun bərpası və yenidən qurulması;
- Gələcəkdə Laçın və ya Kəlbəcər rayonlarında analoji hava limanının tikilməsi planları ilə Füzulidə beynəlxalq hava limanının tikintisi;
- Horadiz-Füzuli dəmir yolunun, ardınca isə Füzuli-Şuşa dəmir yolunun tikintisinə başlanılması. Bununla yanaşı, gündəmdə olan Naxçıvan dəhlizinin açılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən Horadiz-Ağbənd dəmir yolunun təmiri də vacibdir;
- İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə ən müasir suvarma sistemlərinin təşkili ilə rayonun kənd təsərrüfatı sahəsinin inkişaf edilməsi;

– Enerji təchizatı infrastrukturunun bərpası və yenidən qurulması, o cümlədən Qarabağ regionunda dünyanın qalan hissəsi üçün nümunə ola biləcək “yaşıl” enerji zonasının yaradılması;

– Qarabağ bölgəsinin böyük turizm potensialının bərpası və inkişafı, habelə turizm marşrutlarının tikintisi. Artıq bu ərazilərdə işğaldan azad edilmiş inzibati ərazilərin, ilk növbədə Şuşa şəhərinin enerji təchizatı ilə bağlı “Azərişiq Qarabağda” layihəsi üzrə əsas işlərə başlanılıb. İlkin olaraq elektrik xətlərinin fəvqəladə vəziyyətdən çıxarılması üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirilir (Mammadov M., Mammadova F., Ganiyev Kh., Nagdiyev O., 2021).

“Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində müvəqqəti xüsusi idarənin təşkili haqqında” hökumətin 29 oktyabr 2020-ci il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq rayonlara elektrik verilişinin bərpası məqsədilə elektrik verilişi xətti çəkilib. Cəbrayıl rayonundakı dövlət obyektlərinin, o cümlədən Hadrut qəsəbəsindəki strateji obyektlərin enerji təchizatı bu rayonun Karakul kəndindəki yarımstansiya vasitəsilə həyata keçirilir. Sərəncamın icrası çərçivəsində Ağdam rayonunda “Tərtər-İsmayılbəyli” hava elektrik verilişi xəttinin 15 kilometr əsaslı təmir edilib. Ağdam rayonunun Mərzəli kəndinə “Sülhməramlı Monitoring Qrupu”nun cəlb olunması ilə əlaqədar Ağdam rayonunun “Ergi” yarımstansiyasından 6,5 kilometr uzunluğunda hava elektrik verilişi xətti əsaslı təmir olunmuş və stansiyanın elektrik enerjisi ilə təmin olunması üçün digər müvafiq işlər görülmüşdür. Eyni zamanda, Suqovuşan kəndinin və ona bitişik ərazilərin, eləcə də Qubadlı və Zəngilan rayonlarının ilkin elektrik enerjisi ilə təminatı ilə əlaqədar olaraq Gələbird SES-dən mövcud şəbəkələrdən istifadə etməklə doqquz kilometr uzunluğunda elektrik verilişi xəttinin yenidən qurulması və bərpası işləri yekunlaşmaq üzrədir. Qeyd edək ki, yeni yaradılan dövlət orqanlarının və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrindən olan obyektlərin elektrik enerjisi ilə təmin edilməsi məqsədilə strateji mərkəzdə “Şükürbəyli” yarımstansiyasından “Hadrut” yarımstansiyasına qısa müddətdə ikidövrəli hava elektrik verilişi xətti çəkilib (Mammadov M., Mammadova F., Ganiyev Kh., Nagdiyev O., 2021).

Eyni zamanda, regionda çoxlu filiz və qeyri-metal faydalı qazıntı yataqları, 167

müxtəlif növ faydalı qazıntı yataqları, şirin qrunut suları və mineral suları özündə birləşdirən geniş sənaye xammal potensialı vardır və bu fakt mühüm əhəmiyyət kəsb edən fakt kimi qəbul edilməlidir. Bu tədbirlərlə yanaşı, Azərbaycan Prezidenti münaqişədən sonrakı dövrdə işğaldan azad edilmiş bütün rayonlarda işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulması üçün yeni infrastruktur layihələri üzrə müvafiq işlərin görüldüyünü və təxirəsalınmaz tədbirlərin davam etdirildiyini vurğulayıb. Belə ki, işğaldan azad edilmiş torpaqların münaqişədən sonrakı inkişafı, bərpası və yenidən qurulması konsepsiyasına uyğun olaraq, bu sahələr üzrə tədbirlər planının işlənilib hazırlanması, o cümlədən Azərbaycanda bu tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün səmərəli təşkilati-idarəetmə mexanizminin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Müəyyən edilmiş ardıcılığa və mərhələlərə uyğun olaraq bütün ölkə iqtisadiyyatının tərkib hissəsi kimi Qarabağ, Şərqi-Zəngəzur və ona bitişik ərazilərinin iqtisadiyyatının inkişafının təmin edilməsində mühüm rol oynayacaqdır (Mammadov M., Mammadova F., Ganiyev Kh., Nagdiyev O.,2021).

Qeyd edək ki, Azərbaycanda həyata keçirilən davamlı islahatlar və dövlət proqramları, inkişaf konsepsiyaları, strategiya, planlar və ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən kompleks tədbirlər nəticəsində əldə edilmiş və gücləndirilmiş dayanıqlı iqtisadi inkişaf beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatları tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Azərbaycanda iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi, rəqabətqabiliyyətli istehsalın stimullaşdırılması, investisiya və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, biznes mühitinin normativ-hüquqi məsələlərini daim müasir standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi istiqamətində zəruri qərarlar qəbul edilmişdir. Biznes mühitinin formalaşmasına, həyata keçirilməsinə və yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş davamlı islahatların nəticələrinin hər il yaxşılaşdırılması beynəlxalq maliyyə institutlarının hesabatlarında daim öz əksini tapır (Drobnyazko, S., Bondarevska, O., Klymenko, D., Pletenetska, S., Pylypenko, O.,2019).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycan dövlət olaraq hər zaman büdcə hesabına iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə investisiyaların etdiyinin şahidi oluruq. Bu investisiyalar hesabına istər kənd təsərrüfatında istərsə də sənaye sahəsində nəzərəçarpan inkişaf, dəyişikliklər görmək mümkündür. Ölkə rəhbərliyinin başlıca vəzifələrindən biri olan qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində əsaslı investisiya xərcləri müəyyənləşdirilərək vaxtaşırı nəzarət icra edilməkdədir. Beynəlxalq praktikada bilinən məsələdir ki, investisiyalar yalnız dövlət xətti ilə deyil, özəl sektor və xarici investisiyaların cəlb olunması nəticəsində edilməlidir. Azərbaycandakı tendensiyaya nəzər salsaq görə bilərik ki, bu mövzuda bir qədər gerilik müşahidə olunur. Xarici investisiyaların böyük hissəsinin neft sektorunda olması da həmçinin mənfi məsələlərdən biridir. Bütün bu amilləri nəzərə alaraq dövlət səviyyəsində addımlar atılsa da, bu prosedurların sürətlənməsi olduqca vacib məsələlərdən biridir.

Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz hissəsi olan Qarabağın 30 ilə yaxın işğalı zamanı rayonun bütün infrastrukturunu, kommunikasiyaları itirilib, sərvətləri talan edilib. Bütün bunları bərpa edilməsi olduqca çətin proses olsa da, dövlətimiz müxtəlif qanun və investisiya layihələri ilə yenidənqurmanın əsasını möhkəm şəkildə qoymuşdur. Hazırkı vəziyyətdə əsaslı təmir bərpa işlərinin bir qismi uğurla tamamlanmış, daim yeni layihələr üzərində fikir mübadiləsi aparılmaqdadır. Sevindirici hallardan biri də odur ki, yenidənqurma məsələlərində xarici investisiyaların nisbəti əhəmiyyətli dərəcədə artmaqdadır. Buna əsas səbəb Qarabağın investisiya cəlbediciliyinin yüksək səviyyədə olmasıdır.

Bununla belə, hökumətin Qarabağın yenidən qurulması və qaçqınların məskunlaşdırılmasında prioritet təşkil etməsi regionun tezliklə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyacağından xəbər verir. Hökumət Qarabağı müasir infrastruktur, əlverişli biznes mühiti və yüksək həyat səviyyəsi ilə təmin etmək öhdəliyinə sadıq görünür. Sözsüz ki, ərəzilərin azad edilməsi və mütərəqqi meyillər iqtisadi artıma və işgüzar fəallığa təsir göstərilməsi olduqca realdır.

Tədqiqat işinin yekun hissəsində əsas nəticələr aşağıdakılar kimi

ümumiləşdirilmişdir:

1. Dövlətin ən mühüm funksiyalarından biri də Azərbaycan Respublikasının iqtisadi səmərəliliyin inkişafı istiqamətində olan xarici investisiyaların cəlb edilməsi strategiyasının inkişaf etdirilməsi.

2. Qeyri-neft sektoruna investisiyaların cəlb edilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərən qurumların xüsusi nəzarətə götürülməsi.

3. Qarabağın investisiya potensialının dərinədən öyrənilməsi.

4. İşğaldan azad olunmuş torpaqların bərpası istiqamətində fəaliyyət göstərən xarici investorlar üçün müxtəlif vergi tətillərin verilməsi.

5. Bərpa işlərində fəaliyyət göstərən şirkətlərin maliyyə hesabatlılığının nəzarət edilməsi.

6. Yenidənqurma işlərində xoşagəlməz maliyyə mənimsəmələrinin, korrupsiya hadisələrinin qarşısını alınması istiqamətində hüquqi-normativ aktların qəbul edilməsi.

7. Xarici investisiyaların regiona cəlb edilməsi istiqamətində cəlbedici çağırışların, reklam və elanların verilməsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. (2019). 2019-cu ilin 9 aylıq hesabatı.
2. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində müvəqqəti xüsusi idarənin təşkili haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 oktyabr 2020-ci il tarixli Fərmanı.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikasının Baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin “Hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında” 2020-ci il 10 noyabr tarixli bəyanatı, (2020) Bakı, “Xalq” qəzeti 11 noyabr 2020-ci il.
4. “Azərbaycan - 2020: sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri”nin təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 02 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı. “Azərbaycan 2030: Sosial və iqtisadi inkişafın milli prioritetləri”, Bakı, “Azərbaycan” qəzeti, 03 fevral 2021-ci il.
5. “Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa avtomobil yolunun layihələndirilməsi və tikintisi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17 noyabr 2020-ci il tarixli Fərmanı, Bakı, “Xalq” qəzeti 18 noyabr 2020-ci il.
6. Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsi. (2016). Strateji plan, Prezidentin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı.
7. Əliyev T.N. “Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində qabaqcıl idarəetmə əsasında sahibkarlığın inkişafı istiqamətləri. İqtisadi artım və sosial rifah” , 2018, №1, Bakı, səh.10-19.
8. Əliyev Q.U.(2008) “İnvestisiyaların maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi” Bakı, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin mətbəəsi, 293 səh.
9. Əzizova. G.A. (2012) “Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti”, Bakı, 19 səh.
10. İmanov.Ə (2014). “Biznesin investisiya strategiyası” Bakı, 154 səh.

11. Kərimova T.İ. (2008). "İqtisadiyyatın iqtisadi potensialı: formalaşma mexanizmləri və istifadə edilməsi" Bakı, Azərbaycan dövlət İqtisad Universitetinin mətbəəsi, 255 səh.
12. Məmmədov A.D., Seyfullayev İ.Z. (2013) "Vergi və investisiya" Bakı, "Çaşıoğlu", 376 səh.
13. "Şəxələndirilmiş iqtisadiyyatın infrastruktur təminatı: əsas meyillər və inkişaf istiqamətləri." (2019). Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Nəşriyyat və Poliqrafiya Mərkəzi, Bakı, AzMIU.
14. Şəkərəliyev A.Ş (2009). "Dövlətin iqtisadi siyasəti" Bakı, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin mətbəəsi, 415 səh.
15. Şəkərəliyev A.Ş., Şəkərəliyev Q.A. (2016). "Azərbaycan iqtisadiyyatı: reallıq və perspektivlər" Bakı, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin mətbəəsi, 536 səh.
16. Vəliyev V.A. (2010). "Azərbaycan iqtisadiyyatı" Bakı, Azərbaycan Universitetinin mətbəəsi, 428 səh.

Rus dilində

1. Бекетова А.М. "Обзор методов оценки инвестиционной привлекательности региона // Экономика и менеджмент инновационных технологий". 2015, № 4, 30 стр.
2. Веретенникова. И. И., В. В. Шеховцов (2014) . "3-е изд., перераб. и доп", М.: Издательство Юрайт, 53 стр.
3. Годжаева.Э.М. (2015) "Перспективное Развитие Азербайджана В Период Независимости // Competitiveness And Sustainable Development In The Ontext Of European Integration" стр. 80-83.
4. Гуржиева К.О. "Классификация прямых иностранных инвестиций по способам ведения международной хозяйственной деятельности" , Научный журнал Куб ГАУ. 2013, №88, 7 стр.
5. Дегтярева.С.А., Князевой. Е. Г., Юзвович. Л. И.. (2016). "ИНВЕСТИЦИИ УЧЕБНИК ДЛЯ ВУЗОВ", Екатеринбург Издательство Уральского университета, 471 стр.

6. Деркач.А.Александрович. (2015) “Теоретико-методологические аспекты инвестиций государственное регулирование инвестиционной деятельности”.
7. Зубченко Л.А. (2012). “Иностранные инвестиции: учебное пособие” М.: Книгодел, - 14 стр.
8. Кейнс, Дж. (2007). “Общая теория занятости, процента и денег” М.: ЭКСМО, 182 стр.
9. Краснова В. А. “Инвестиции и инвестиционная деятельность региона: теоретический аспект”, Молодой ученый, 2015, №9, 636 стр.
10. Райзберг, Б. А., Лозовский, Л. Ш., Стародубцева, Е. Б (2011). “Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева” , М.: ИНФРА-М, 232 стр.
11. Сергеев И.В., Веретенникова И.И., Шеховцов В.В. (2015). Инвестиции: Учебник для бакалавров.
12. Чурилова Е.Е., Овчинникова О.П. “Методы оценки инвестиционного климата региона”, Экономические науки, 2014, №9, стр 94-99.
13. Шарп У.Ф., Александер Г.Дж., Бэйли Д.В (2010). “Инвестиции” учебник, М.: Инфра-М, 330 стр.

Elektron resurslar

1. <https://prezident.az/articles/50474>
2. https://1news.az/news/20210601043004814_BR
3. <https://interfax.az/views/833361>
4. <https://m.minval.az>news/124172043>
5. <http://www.xalqqazeti.com/mo- bile/az/news/91217>
6. <https://www.trend.az/business/tour- ism/3376498>
7. <https://azertag.az/ru/xeber/franca-24>
8. <https://abad.gov.az/open-informations>.
9. <https://president.az/az/articles/view/17585>
10. <https://www.taxes.gov.az/az/page/ikiqat-vergitutmanin-aradan- qaldirilmasina-dair-beynelxalq-sazisler>
11. <https://azpromo.az/az/page/haqqimizda/azpromo>
12. <https://azpromo.az/az/page/layiheler/ixracatcilar-klubu>
13. <https://azranking.az/action-plans>
14. <http://www.e-qanun.az/framework/15605>
15. <http://interfax.az/print/817974/ru>
16. <https://aircenter.az/uploads/files/Zangezur%20Corridor.pdf>
17. <https://uploads.cbar.az/assets/6a45b5ea5b5a1e59aa8a126b1.pdf>
18. <https://uploads.cbar.az/assets/9df9e9575451c8f98e290c42a.xlsx>
19. <https://en.calameo.com/read/00505976914843e678a16>

Cədvəllər siyahısı

Cədvəl 1.	Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunmuş Birbaşa Xarici İnvestisiyalar	40
Cədvəl 2.	Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda yeni nəqliyyat kommunikasiyaları şəbəkəsi	48
Cədvəl 3.	Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında sənaye parkları və aqroparklar	52
Cədvəl 4.	Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında faydalı qazıntıların təsnifatı	56
Cədvəl 5.	Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında innovativ infrastrukturların inkişaf perspektivləri	67

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1.	2021-ci il üzrə tədiyə balansının əsas göstəriciləri	35
Şəkil 2	2021-ci il üzrə xalis maliyyə aktivləri və öhdəlikləri	36